

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

1.

Miután Olajos Mihály megszerkesztette a *Híd* 1950. januári–februári kettős számát, menesztették a felelős szerkesztő posztjáról. 1950 márciusától Ernyes György került a folyóirat élére. Az irodalomhoz egyikük sem értett, Olajos azonban hétpróbás, Ernyes viszont kezdő, tapasztalatlan politikusnak számított. Épphogy kikerült a szabadkai magyar tanítóképző padjából. Irodája Újvidéken, a Vajdasági Kultúregyesületek Szövetsége Magyar Osztályának Njegoš utcai helyiségeiben volt, amelynek mindennapi munkáját – lévén egyszersmind a Magyar Osztály főtítkára – ugyan-csak ő irányította.

Ernyes György összehozta – talán a hátramaradt kéziratokból? – a *Híd* 1950. márciusi számát, de a következő, áprilisi szám szerkesztését B. Szabó Györgyre, az újvidéki Tanárképző Főiskola III. csoportjának magyar irodalomtörténész tanárára, egyszersmind a *Híd* szerkesztőbizottságának a tagjára bízta. Senki sem tudja, miképpen került erre sor. Rehák László, a *Magyar Szó* napilap főszerkesztője, aki ugyancsak tagja volt a folyóirat szerkesztőbizottságának, utóbb azt állította, a *Híd* úgy döntött, hogy „a munkatársak táborának bővítése” érdekében egy olyan számot is kiad, „amelyet a közelmúltban vagy éppen ez alkalommal jelentkezők írásai töltenek meg”. Szó sem volt arról, hogy majd „nemzedéki” számot fabrikálnak. A döntést Ernyes, az új felelős szerkesztő sajátos módon hajtotta végre. Vajon Ernyes kezdeményezte-e a fiatal írónemzedék felvonultatását, vagy csak azt remélte, hogy a sokat tapasztalt B. Szabó Györgyhöz kötődve fontos tudnivalókat fűrészhet ki a szerkesztés csínjáról-bínjáról? Talán csupán elfogadta B. Szabó vonzó ajánlatát, hogy a „munkatársak táborának bővítését” egy új írónemzedék bemutatásával oldják meg? Neta-

lán az is közrejátszott, hogy 1949 decemberében a jugoszláviai fiatal írók, akik országos viszonylatban hat folyóiratot adtak ki, tanácskozást tartottak Belgrádban, határozatot hoztak további „feladataikról”, amiről a *Híd* is beszámolt? Esetleg abból a meggondolásból készítették az áprilisi *Hídat*, hogy tessék tudomásul venni, az itteni – vajdasági? jugoszláviai? – magyar irodalomnak is van fiatal írónemzedéke?

Akár így volt, akár úgy, a fiatal írónemzedék bemutatásáért – miután nyélbe ütötte – Ernyes méltán számíthatott elismerésre. Ehelyett jól átverték. Ezt érdemelte?

A fiatal magyar írónemzedék akkor már kialakulófélben volt, de még nem volt kikristályosodott, tudatosan vállalt elképzelése. Később is csak tessék-lássék hangolódott össze; törekvésében túltengett az ösztönösség. Az *Ifjúság Szava* című hetilap szerkesztősége köré tömörült. Több tagja – Fehér Ferenc, Bori Imre, Tomán László – magyar szakos főiskolásként B. Szabó György tanítványa volt. Egyikük-másikuk már szerepelt a *Híd*-ban. Nem tudom, hogy tanítványai közül B. Szabó kit s miként vont be a szerkesztésbe. Őt, aki később nekem is tanárom volt a Tanárképző Főiskolán, akkor még látásból sem ismertem. Az áprilisi *Hídnak* írt beköszöntőjében azt állította, hogy a szám anyagát nem is ő, hanem a fiatalok – feltehetőleg alkalmi – szerkesztősége hozta össze. Valóban így volt-e, vagy ezt csak amolyan előlegezett distanciának kell tekintenünk? Vagy ellenkezőleg, ezzel is a fiatalok tekintélyét szándékozta növelni?

Akárhogy volt, a fiatalok állítólagos alkalmi szerkesztőségének összetételét s munkájának mikéntjét soha senki sem fedte fel. Tőlem Fehér Ferenc kért kéziratot. Sajnos, épp csak egy gyatra versecském volt kéznél, amelyben a šamac–szarajevói vasútvonalon töltött, két hónapos ifjúsági munkaakcióra emlékeztem vissza. Ez a munkaakció azért volt fontos számomra, mert brigádunk – a szabadkai középiskolások brigádja – tőszomszédságában egy franciaországi és egy olaszországi, baloldali értelmiségi fiatalokból álló brigád is volt – közöttük fekete (akkor úgy mondtuk: néger) és arab fiúkkal és lányokkal –, akikkel alkalmunk volt összeismerkedni. Először találkoztam olyan fiatalokkal, akik Európából és abból is, ami túl volt Európán, többet láttak, mint amennyit akár Jugoszláviából, akár Magyarországról látni lehetett. Bár erről írtam volna. Ehelyett szokványos frázisokat pufogtattam a nagyszerű, lekötő talicskázásról. Talán nem mellékes, hogy ez a munkaakció még 1947-ben, Jugoszláviának a keleti tömbből való kiközösítése előtt történt. Versecskémet Fehér Ferenc annak ellenére közlendőnek találta, hogy egy túlságosan döcögő rímet közös erővel kellett azonmód kijavítanunk benne. Nagyon meg voltam illetődve, hogy csatlakozhatom azokhoz a fiatalokhoz, akik a *Híd*-ban majd mint a bemu-

tatkozásra legérdemesebbek szerepelhetnek. Később tudtam meg, hogy én voltam közöttük a legfiatalabb. A többiek mellett amolyan ráadásféle.

Ma sem látom világosan, javíthatatlan dilettáns voltam-e, vagy csak mindenbe belekontárkodó, kissé műveletlen fiatalember? Az a körülmény, ahogyan 1948 tavaszán, hatodikos gimnazista koromban versírásra adtam a fejem, utólag kétes érzelmeket ébresztett bennem. A szabadkai magyar gimnázium egy nyilvános rendezvényén figyelmet keltő szavalattal szerepeltem, minekutána a Népkör tótumfaktumainak egyike felkért, költők szerzői estjein lépjek fel náluk is versmondással. Így került sor arra, hogy Zákány Antal szerzői estjéről hazafelé menet az az öntelt érzés kerített hatalmába, hogy „ilyen” verseket én is írhatnék. Remélem, nem becsültem alá Zákány munkásságát. Emlékezetem szerint azon az estén, verseit szavalva, azonosultam költészetével. Mégsem hallgathatom el, hogy visszaemlékezve az estre, évek óta nem az ő, hanem József Attila korai verseinek egyike jut az eszembe, amelyet szintén szavaltam valahol:

*„A gép elkapta. Messze fröccsent vére.
Fehéren hullott földre a feje.
(A férgek közt lesz immár a helye.)
S letették az udvar hűs kövére.”*

Biztos vagyok benne, hogy nem a kamaszok túláradó ömlengésvágya készítetett versírásra. Úgy vélem, azoknak a fiataloknak a tétovasága adta kezembe a tollat, akik még nincsenek tisztában vonzalmaikkal, képességeikkel. Akik úgy képzelik, hogy még minden út nyitva áll előttük, s latolgatják, mihez kezdjenek magukkal. Még aznap este megírtam az első versemet, a következő napokban pedig még néhányat, s mind elküldtem az *Iffúság Szava* szerkesztőségébe. Csakhamar közölték az *Apám halálára* című verselményt, amelyben mintegy a sírja előtt felpanaszoltam a halottnak, akit alig ismerhettem, hiszen hároméves sem voltam, amikor távozott az életemből, hogy valaki átvert, de spongya reá. Hiányoztál. Így is felnőttem. Jókor mondjam: tizenhét éves voltam.

A következő egy-két hónap alatt megírtam még egy tucatnyi verset, de azok közül már egyet sem közöltek. Le kellett vonnom a konzekvenciát. Nem bántódtam, amikor abbahagytam a versírást. Csak az történt, hogy egy részemről nagyra becsült területen sikertelenül próbára tettem a képességeimet.

1948 nyarán – miközben az újságok tele voltak a szovjetek által dirigált Tájékoztató Iroda Jugoszláviát ért támadásaival és az azokra adott heves válaszokkal, majd a szakítással, amire csak legyintettem – kide-

rült, hogy anyagi körülményeim miatt nem folytathatom a gimnáziumot. Főnyereményként jött be, hogy a jugoszláv kormány mindazoknak, akik hajlandók volnának a geodéziai szakközépiskolába iratkozni, akkora ösztöndíjra hirdetett meg havi ösztöndíjként, amekkorára fizetésként is csak középszintű köztisztviselők számíthattak. Így önellátó lehettem. Beiratkoztam, Újvidékre kerültem. Nem tudtam szerbül, az volt a legfőbb gondom, hogy mielőbb felzárkózzak az ország minden tájáról idesereglett osztálytársaimhoz. A matematikát mindig szerettem, a geodézia pedig tiszta matematika. Beleéltem magam a szakmámba, úgy éreztem, megtaláltam a hivatásomat. Két év sem telt belé, nyáron már csoportvezető voltam a dél-szerbiai Vranje város – későbbi gyáripari központ – és a környező hegyek felmérésénél. Akkor még kataszterük sem volt. Közben 1950 februárjában a húgom, Valéria, aki Szabadkán a magyar tanítóképzőbe járt, rámkérdezett, hogy újratekintem-e. Merthogy egymás után megjelent két versem. Nem kezdtem újra. Az történt, hogy Fehér Ferenc, aki már jó nevű fiatal költőnek számított, amellet, hogy beiratkozott az újvidéki Tanárképző Főiskolára, munkába állt az *Ifjúság Szava* szerkesztőségében, és egy eldugott polcon rátalált korábbi verseimre. Kettőt közülük közlésre érdemesített. Jóindulata határtalan volt.

Két véletlennek köszönhetem tehát, hogy visszatartottam a szépirodalomhoz: Fehér Ferenc búvárkodásának és a húgom üzenetének. Ha bármelyik elmaradt volna, nyilván másként alakult volna az életem.

Miután megjelent az áprilisi *Híd*, B. Szabó György beköszöntőjét átugrottam. A versek és az elbeszélések érdekeltek. Németh István elbeszélését, Fehér Ferenc és Borús Erzsébet verseit irigykedve olvastam. Május 13-án derült égből villámcsapásként ért az *Ifjúság Szava* első oldalán szerkesztőségi álláspontként, aláírás nélkül közölt tömör cikk, amelyben kíméletlenül lehordták az áprilisi *Hídat*. „Mi határozottan kijelentjük, hogy nem ez az új nemzedék hangja. Akkor is ezt írjuk, ha megállapításunk az áprilisi Hídnak csak öt szerzőjére vonatkozik. Az áprilisi Híd ifjúságunk meghamisított hangját adja. Már a bevezető cikkben zsákbamacskát kap az olvasó. El kell olvasni az első elbeszélést, vagy az utána következő verseket, és rögtön kiábrándulunk az egészből. Ezekben szó sincs a szocializmust építő fiatalok hangjáról. Kamasz-öreges beteges hangja szólít bennünket.”

A hangvétel alapján Tomka Gábornak, a főszerkesztőnek tulajdonítottam a cikket. Biztos voltam benne, hogy a Népi Ifjúság tartományi vezetőségéből szólt rájuk valaki, hiszen ez a szervezet adta ki a lapot. A szerkesztőség a Népi Ifjúság Miletic utcai székházának udvarra nyíló földszintjén volt, s a munkatársak gyakran jártak fel a vezetőség egyik-másik tagjához

puhatolózni. Olykor fel is citálták őket, nyilván fejtágítás végett. Nem azon akadtam fenn, miért kell az áprilisi *Híd*ra egészében azt mondani, hogy meghamisítja ifjúságunk hangját, ha csak öt szerzőre vonatkozhat a vád, akiket nem neveztek ugyan meg, de hármukat közülük, Németh Istvánt, Fehér Ferencet és Borús Erzsébetet azonosítani lehetett. Mégcsak az sem fordult meg a fejemben, miért kellene a fiatal írónemzedék és a „szocializmust építő fiatalok” hangjának olyannyira egybevágnia. Azon is csak most töprengök, hogy a fiatal írónemzedék az *Ifjúság Szava* hasábjain már régóta ugyanezen a hangon szól olvasóihoz, anélkül, hogy ezért bárki ágálni kezdett volna ellenük. Miért épp a *Híd*-ban történt bemutatkozás okán kongatták meg a vészharangot? Ma úgy érzem, ezen a nyomon kell elindulni, ha kérdésünkre helyes választ kívánunk kapni.

A cikk megjelenésekor viszont zsigereimmal reagáltam. Attól tartottam, hogy Fehér Ferencet kirúgják a szerkesztőségből. Talán még a főiskoláról is. Berohantam az *Ifjúság Szavába*. Ott ugyanolyan egyetértésben, derűs hangulatban találtam a négy-öt tagú szerkesztőséget, mint korábban. Semmi feszültséget nem láttam közöttük és Fehér között. Fehért négy szemkört megkérdeztem, nem lesz-e ebből baj? Azt válaszolta, nem. Csodáltam a keménységét. Elém tette a *Magyar Szót*, amely aznapi számában közölte Rehák László *Az új nemzedék hangja?* című cikkének harmadik, befejező részét. Nem tudtam a cikkről. Menten elolvastam mind a három folytatását. Torkon ragadt a szöveg fröcskölő vádaskodása. A fiatal írónemzedékkal való kemény leszámolásnak éreztem. Fehér szerint ezek után az *Ifjúság Szavának* is le kellett tennie a garast. Azt mondta, hogy a Magyar Osztályon volt egy vitaest az áprilisi *Hídról*, amiről szintén nem tudtam. Szerinte az *Ifjúság Szava* cikke az ott elhangzott vita lényegére szorítkozott.

Ma már arra hajlok, hogy az *Ifjúság Szava* részint közölte, mi a „hivatalos álláspont”, nevezetesen azt, hogy „ez nem az új nemzedék hangja”, részint viszont kimondva, hogy a vádak csak öt személyre vonatkozhatnak, félig-meddig el is határolta magát az ordrétól. A zavaros fogalmazást eszközül használta arra, hogy ezt elnézhessék neki. Azzal, hogy saját irodalmi szerkesztőjét sem kímélte, „elvszerűsége” is hivatkozhatott.

Csak miután elolvastam Rehák cikkét, aki B. Szabó Györgybe éppúgy belemart, mint a fiatalokba, jutott el a tudatomig, hogy B. Szabó Györgyre az *Ifjúság Szava* is ráfordult. „Már a bevezető cikkben zsákbamacskát kap az olvasó” – írta a lap. Miért kellett B. Szabó Györggyel is ujjat húzni? Elővettem a bevezetőt. B. Szabó ezt írta benne: „Az új nemzedék költői, elbeszélői, esszéistái és kritikusai szólalnak meg, hogy írásaikkal hozzájáruljanak irodalmi és szellemi életünk kibontakozásához és megszólaltas-

sák a szocializmusért és a szocialista demokráciáért küzdő új nemzedék hangját.” Úgy éreztem, mondhatott volna rólunk jobbat is, szebbet is. A további sorokban ugyanazt még inkább kicifrázta: „Fiatal írók és költők szólalnak meg, hogy művészi formában fejezzék ki társadalmi valóságukat, a szocialista fejlődés mozzanatait, a megváltozott társadalmi tudatot és megrajzolják az új ember arcát, erkölcsét, érzésvilágát, gondolkodás-módját.”

Ez lenne a zsákbamacska? Közben az a mondat után, amely szerint: „Új hang szólalt meg, mely eddig ismeretlen volt vagy csak elvétve jelentkezett felszabadulás utáni irodalmi életünkben”, ez következett: „A bírálatra és a kritikára utalunk itt elsősorban. Az új nemzedék fiataljai között a kritikának és az esszéirodalomnak néhány komoly művelőivel találkozunk.”

B. Szabó György a nemzedéknek nagyra törő *szándékot* tulajdonított. Jómagam nem másért, csupán becsvágyból és az irodalom iránti vonzalomból írtam. Viszont egy szót sem ejtett a szándék életre keltéséről, az alkotások *művészi* mineműségéről. Sőt mentegetőzött, hogy a bevezetőnek nem lehet feladata az értékelés. Arra mégis felfigyeltem, hogy legtöbbször a kritikusok, jószerével Bori Imre és Tomán László munkáit, s nem a szépirodalmi alkotásokat, a verseket és az elbeszéléseket tartotta. Én akkor a kritikát – fanyalognva – amolyan másodlagos irodalmi terméknek tekintettem.

Úgy él az emlékezetemben, hogy B. Szabó Györgyöt kezdettől fogva megfellebbezhetetlen tekintélynek tartottam nem is a művészet, hanem a játékszabályok ismerete terén. Ugyanis avégett, hogy lássam, miféle folyóirat a *Híd*, versem leadása után – az áprilisi szám megjelenése előtt – végigböngésztem a folyóiratnak az *Ifjúság Szava* szerkesztőségében fellelhető példányait, s az 1950. januári–februári számban, amelyet még Olajos Mihály szerkesztett, két írást is találtam, amelyek B. Szabó György bennfentességéről tanúskodtak. Az egyikben B. Szabó ismertette Lenin könyvét az irodalomról és a művészetéről, amelyet az újvidéki magyar könyvkiadó publikált. A másikban a *Híd* szerkesztősége *Széljegyzetek vitaestünkről* címmel azt az eszmecserét foglalta össze, amelyet a magyar írók és „kultúrunkások” 1949. december 17-én a Magyar Osztályon szerveztek. Az utóbbiból kiderült, hogy a vitaesten B. Szabó György Lenin fent említett könyvét méltatta, majd pedig Lőrinc Péter beszámolt a Jugoszláv Írószövetség 1949 decemberében – alig pár nappal a vitaest előtt – lezajlott kongresszusáról. A *Hídnak* ugyanaz a száma *Az emberi élet tükrözése* címmel Lőrinc Péter beszámolóját is közölte, azt azonban akkor csak felületesen futottam át.

Nem tetszett az az irodalomszemlélet, amely mellett B. Szabó György a Lenin-könyv ürügyén kardoskodott. Ösztönösen berzenkedtem az ellen,

hogy bárki megszabhassa az íróknak, miről s hogyan írjon. Talán azoknak a klasszikus magyar költőknek a szabadság-ideálja csengett vissza bennem, akiknek verseit alkalomadtán szavaltam? Nem tudom. Azt azonban magától értetődőnek vettem, hogy a lenini irodalomfelfogás dolgában csak azok léphetnek fel hangadóként, akiknek a kisujjukban vannak a játékszabályok. B. Szabó György közékük tartozott. A túléléshez ismerni kellett a játékszabályokat. Akkor még nem tudtam, hogy B. Szabó György 1945-ben – tanárkodása előtt – titkára volt egy jelentős hatósági szervnek, az Északbánsági Körzeti Népfelszabadító Bizottságnak, ugyanabban az esztendőben képviselővé választották az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe, amely véget vetett a jugoszláv királyságnak, proklamálta a köztársaságot, meghozta a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság alkotmányát, majd törvényhozó testületként folytatta munkáját.

Az áprilisi *Híd*at ért első két támadás után úgy éreztem, tüzetesebben tájékozódnom kell B. Szabó György irodalomszemléletéről. Mihez tartás végett átlapoztam Lenin könyvét, újraolvastam B. Szabó György méltatását a könyvről és a *Híd* szerkesztőségének beszámolóját a Magyar Osztályon lezajlott vitáról.

Meglepőnek találtam, hogy B. Szabó kiemelte, a szóban forgó könyv amolyan szemelvényeket tartalmaz Lenin cikkeiből, tanulmányaiból, jegyzeteiből, leveleiből, mégis ezt állította róla: „Ez a könyv lényegében a marxista esztétika, irodalomelmélet és irodalomtörténet szempontjainak továbbfejlesztését jelenti. A marxista módszer alkalmazásának kiváló példáját tartalmazza egy meghatározott kor irodalmi anyagának elemzésén.” Meg hogy: „Lenin tanítása [...] elvi megalapozását képezi a marxista irodalomszemléletnek és esztétikának, elvi megalapozását jelentette a szocialista művészetnek.” Eltűnődtem: mi van B. Szabó György arányérzékével? Esztétikát fragmentumokra alapozni? Úgy éreztem, hogy Lenintől irodalom dolgában kevesebb is beérhetnénk. B. Szabó természetesen arra is rámutatott, hogy Lenin megfogalmazta a művészet és az irodalom társadalmi szerepét, a valóság visszatükrözésének, valamint az olvasóra gyakorolt hatásnak a mibenlétét, következésképpen a művészet és az irodalom pártosságát, a tömegek tudatosításának, a valóság átformálásának, a távatnyításnak a feladatát. Ide tartozott még a művészeknek a nevelése, hogy a fentieket teljesíthessék. B. Szabó azt állította, hogy a szocialista realizmus a felszabadult ember művészete; Leninre hivatkozva nagy elismeréssel írt Makszim Gorkijról mint a szocialista realizmus megteremtőjéről. Megkönnyebbülten felsóhajtottam. Ezekre talán futhatja Lenin fragmentumaiból.

Különösen fontosnak tartottam, hogy B. Szabó György így fejezte be könyvismertetőjét: „Lenin könyvének valódi értékét, jelentőségét akkor

ismerjük fel, ha elveit, szempontjait, megállapításait irodalmi életünk jelenségeinek vizsgálatára is kiterjesszük, ha azokat irodalmi életünk kérdéseinek megoldásában alkalmazzuk.” Bízom benne, hogy aki így beszél, annak tudnia kellett, mit válogatott össze a fiatal írónemzedéktől. És hogy meg is tudja majd védeni válogatását. Tévedtem. Egy sort sem írt az áprilisi *Híd* védelmében.

Az viszont akkor elkerülte a figyelmemet, hogy B. Szabó György szerint Lenin válasza „érvényesek maradnak mindazokban az országokban, melyekben a munkásosztály a Párt vezetése alatt uralomra jutott”. Még 1949 decemberében sem látott volna B. Szabó különbséget a szocialista táborban és a Jugoszláviában mutatkozó irodalmi törekvések között? Vagy csak úgy tett, mintha nem látta? Íme még egy, a fentivel egybevágó idézet tőle: „Az új feltételek, melyek a szocialista országokban az irodalom és a művészet felszabadulását biztosítják, elősegítik annak az irodalomnak a megteremtését, melyről Lenin »álmodott«”. Különös, hogy a Magyar Osztályon szervezett vita során emiatt senki sem bírálta B. Szabót. Annál különösebb, mert Lőrinc Péter szűkszavú beszámolójából az is kiderült, hogy a Jugoszláv Írószövetség alig pár nappal korábban tartott II. kongresszusán Petar Šegedin neves horvát prózaíró kimerítő referátumot olvasott fel a kritika szerepéről a jugoszláv irodalomban, és felrótta, hogy szovjet hatásra a hús-vér, teljes ember ábrázolása helyett pragmatikus indítékból mind gyakrabban a napi politikai feladatok végzésére zsugorított, szövegeket szajkózó részember megjelenítését kéri számon az irodalmi műveken. Lőrinc ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy az Írókongresszus határozatban szólította fel az írókat – a határozatot a *Híd*nek ugyanaz a száma közölte –, küzdjenek a Szovjetunió és a csatlós államok Jugoszláviaellenes rágalomhadjárata ellen.

A szerkesztőségi cikkben a *Híd*, miközben részletesen tájékoztatott B. Szabó György előadásáról, csupán nyúlfarknyi bekezdésre érdemesítette Lőrinc Péter beszámolóját. Beírta azzal, hogy Lőrinc Péter szavait „mindenki helyeselte”, és kiemelte annak fontosságát, hogy „íróink saját művészi eszközökkel kifejezve magukat, irodalmi és kulturális szempontokból kiindulva mondják el dolgozó népünk véleményét a szovjet vezetők revizionizmusának különböző megnyilatkozásáról”. Vigyázzunk: nem ám a saját véleményüket, hanem a mindentudó nép véleményét. Vagy talán beszéljenek a nép nevében? A Magyar Osztályon szervezett vita során csupán Láták István tért ki a sztálinista revízióra, ő sem az írókongresszussal, hanem a Lenin-könyvvel kapcsolatban. „Láták leszögezte azt is, hogy az építő kritika ilyen szabad fejlődése a mi szocialista országunkban külön jelentőséggel bír, mert amíg nálunk ez így történik, addig a Szovjetunióban

elfojtják a kritikát. Ami a Szovjetunióban a kritika-önkritikával történik, az több, mint elhajlás, az egy olyan bürokratikus centralizmus, aminek káros hatása aligha fölmérhető” – ilyen kacifántosan számolt be róla a szerkesztőségi cikk. Apológia volt ez a javából. Hiszen Laták „építő” kritikáról beszélt. Ami azt jelentette, van romboló kritika is. Arról, mi a sorsa a romboló kritikának, hallgatott. Vissza Leninhez, a szocialista realizmus eredeti, sztálini dogmatizmustól mentes változatához! – első lépésként ez szüremlett ki a szerkesztőségi cikkből. Úgy láttam, B. Szabó György is ezt a szólamot követte, miközben úgy tett, mintha nemcsak Jugoszláviában, hanem a többi szocialista országban is ehhez igazodnának.

Nyilvánvaló volt, hogy mindaz, ami a fiatal írónemzedék műveire való viszonyulás szempontjából a Hídban történt, szoros kapcsolatban állt azokkal a folyamatokkal, amelyek a szocialista realizmushoz való viszonyulásban Jugoszlávia-szerte zajlottak. Semmiben sem kötődött ez az egyetemes magyar irodalomból ismert folyamatokhoz. Az országhatár két éve szögesdróttal volt lezárva. Midőn Papp Gáborhoz, Népkör-beli műkedvelő társamhoz, későbbi *Magyar Szó*-beli kollégámhoz Majdánra, illetve Rábéra, a magyar–román–jugoszláv hármashatárhoz látogattam, a saját szememmel láttam a szögesdrótot. Mindketten hajdani magyarországi diákok voltunk: 1941 és 1944 között én a kalocsai jezsuiták gimnáziumában, ő pedig a szegedi piaristák gimnáziumában koptatta a nadrágját. Barátaink, ismerőseink közül azok közé a kevesek közé tartoztunk, akik bejártuk, jól ismertük a határon túli országot. Sőt én 1943 nyarán a kalocsai cserkészcsapattal Erdély minden zugát bejártam. Magyarországi diáktársaink révén az ottani mentalitással is megismerkedtünk. Rábé szélső utcájától egy kőhajításnyira húzódott a szögesdrót. A drót mentén – amerre csak futott – olykor fegyveres incidensek történtek. Könyvek, újságok évek óta nem érkeztek odaáról. A szellemi életben természetesen visszacsengtek a korábbi közös kánonok. A szocialista realizmus azonban egészen más volt. A mai olvasónak fogalma sincs már, mi fán termett ez az irodalmi irányzat. Nekem sem igen volt az áprilisi *Híd* megjelenése idején. Csak lépésről lépésre fogtam fel az összefüggéseket. A helyzet megértése érdekében pár szóval erre is ki kell térnem.

A szocialista realizmus a harmincas évek derekára kristályosodott ki azoknak a szovjet forradalmár művészeknek a törekvéseként, akik úgy képzelték, hogy a művészetnek az új, szocialista társadalomban más szerepe kell legyen, mint a letűnő burzsoá társadalomban volt: az ember felszabadulásának a szolgálatába kell állania. A gyökerek már a Proletkult íróinál, a húszas években fellelhetők. Ők különböztették meg a burzsoá irodalmat a szocialista irodalomtól. Az elmélet kialakulásában alapvető

szerepet játszott a Forradalmi Írók Nemzetközi Egyesületének Harkovban, 1930-ban tartott értekezlete, Makszim Gorkij megnyitóbeszéde a szovjet írók első kongresszusán, 1934-ben, Nyikolaj Buharin referátuma ugyanazon a kongresszuson. Sok év múltán – midőn hozzáférhetővé váltak – mindezeket a szövegeket átböngésztem. Hidegen hagytak. Csak 1953–1954 táján lettem tisztában azzal, hogy a szocialista realizmus filozófiailag az objektum és a szubjektum kettéválasztásán alapszik, az objektumot adottnak tekinti, a szubjektumot kontemplációra kárhoztatja, elve az objektív valóság szubjektív tükrözése, társadalmismeretben az elsődlegesnek vélt gazdasági-társadalmi alapot megkülönbözteti a másodlagosként kezelt szellemi felépítménytől. A művészetet a felépítmény részének tekintette. A tudományt a fogalmi megismerés, a művészetet a képek révén történő, amolyan másodrangú megismerésként kezelte. E tan szerint a visszatükrözendő társadalom magában foglalja az előre mutató újat, de azt csak az a művész képes szubjektíven tükrözni, aki eszmeileg felkészült arra, hogy művével távlatot nyisson. Ehhez kapcsolódott: a szocialista művészet nevelő hatása alkalmassá teszi a népet arra, hogy a szocializmusért eredményesen küzdjön. A művészeti irányzatok közül a burzsoá társadalomban a realizmus a csúcs, de a kapitalizmus letűnő szakaszában azok a művészek, akik a burzsoá világhoz kötődnek, hátat fordítanak a realizmusnak, dekadens, formalista művészeti irányzatoknak áldoznak. A szocialista művészet azonban nem rekedhet meg a burzsoá társadalomban kanonizált realizmusnál, túl kell azt szárnyalnia, s ezt teszi a szocialista realizmussal. Ebből következett, hogy a szocialista realizmus ismérveihez igazodó művész eleve magasabb rendű művészetet nyújtott, mint a burzsoá művészet ismérveihez kötődő művész. A művészet irányításában, a művész felkészítésében a kommunista pártra – minthogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében a társadalom egészét irányította – kiemelt szerep hárult. Arra már az áprilisi *Híd* megjelenése után rájöttem, hogy Todor Pavlov *Tükrözéstudomány* című műve – 1936-ban jelent meg – mintegy igazolta a szocialista realizmus helytállóságát. Szerbül már 1947-ben kiadták. Amikor az áprilisi *Hídat* ért első támadások után Fehértől olvasmányt kértem a szocialista realizmusról, a szerkesztőségi polcon – kommentár nélkül – erre a könyvre mutatott. Levettem, fellapoztam, itt-ott bele is olvastam.

Miután a szocialista realizmussal úgy-ahogy megismerkedtem, az motoszkált a fejemben, hogy tekintettel az irodalom alkotó jellegére, képtelenség irodalomelméletet olyan filozófiára alapozni, amely az emberi világot adottnak tekinti, az alkotó művészt pedig szemlélődésre kárhoztatja. Különbösen is, az ember környezetének tudatos átalakításával hozta létre

önmagát is és emberi világát is. Számára az *emberi* világ csak attól kezdve létezhetett, miután tudatosan elkezdte létrehozni. Az irodalomról – az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején – olyan elképzelés kavargott a fejében, amelyet ma talán így fogalmaznák meg: az író emberként, lévén a való világ terméke, egyszersmind tudatos alakítója, a „szép” ismérveihez igazodva egy képzelt emberi világot alkot művében, ami az adott világnál több, s mindazok számára, akik érintkezésbe kerülnek vele, az már a való világ, egyszersmind az ő világuk részévé válik, amelynek ők is termékei, egyszersmind alakítói, ezért az irodalmi alkotáson balgaság számon kérni az emberen kívül adottként felfogott világ bármilyen visszatükrözését.

Idővel arról is olvastam, hogy a Gorkij alkotta szocialista realizmus már az 1930-as évek második felében Európa-szerte és Jugoszláviában is érezte a hatását mindazoknak a baloldali írócsoportosulásoknak a kiáltványainban és e csoportok tagjainak munkáiban, amelyek, illetve akik rokonszenveztek a szocialista forradalmi eszmékkel. Jugoszláviában ezt két irodalmi csoportosulásra mondhatjuk: a *szociális irodalom* néven ismert szerbiai és az *irodalmi baloldal* nevet viselő horvátországi csoportosulásra. A *Híd* köré tömörülő szerzők azokban az években a *szociális irodalom* programjával rokonszenveztek. A *szociális irodalom* néven ismert csoportnak volt egy kiemelkedő vajdasági tagja is: Jovan Popović. Azt az irodalmat, amely magán viselte a szocialista realizmus hatását, Jugoszláviában akkor – a Szovjetunióval és Nyugat-Európával ellentétben – *új realizmus*nak nevezték. E két csoportosulás – sőt a szerb szürrealisták – jelentős része partizánként részt vett a szocialista Jugoszlávia létrehozásában. Érthető tehát, hogy midőn az országban némi hagyományokkal is rendelkező szocialista realizmus hivatalosan támogatott, kizárólagos művészeti irányzat lett, szép számban akadtak lelkes szószólói. De míg a háború előtt a jugoszláviai baloldali írók mind a szovjet, mind a nyugati, különböző irányzatokhoz tartozó írók törekvéseit szemmel tartották, a háború után mindazt, ami a Szovjetunióból érkezett, kizárólagos, megfellebbezhetetlen, végrehajtandó tanításként fogadták. 1945-ben és 1946-ban Jugoszláviában még a gorkiji tan volt mérvadó. 1946 végétől kezdve azonban Alekszandar Zsdanov hatására, aki a szovjet „valóság” kendőzetlen dicsőítését követelte meg a szocialista realizmus nevében, s parancsot osztogatott az íróknak, hivatalosan Jugoszláviában is ezt az *új kurzus*nak nevezett irányvonalat követték. Már a Jugoszláv Írószövetség első kongresszusán, 1946-ban kiderült, hogy az ország népeinek irodalmát – az irányítás érdekében – szovjet mintára centralizáltak, egységes egésznek tekintik, *jugoszláv irodalom*ként kezelik, s legfőbb irányítója Radovan Zogović montenegrói költő lesz, aki

referátumában kioktatta az írókat, mire miként kell tekinteniük, s miről miként kell írniuk. Az íróknak „azt, ami történelmi és nemzeti, lényeges, tipikus, hősies – élő, konkrét művészi képekbe kell sűríteniük, azt, ami ezernyi emberben osztály-, csoport-, professzionális és személyes jellegű, szintetizált alakokba, új, élő emberekbe, hősökbe és senkiháziakba kell ömlesztetniük” – mondta Zogović. Könnyű volt felismerni ebben a fehér-fekete ábrázolás kánonját. Zogović szerint az író azáltal neveli a népet, hogy „megmutatja az embereknek, milyennek kell lenniük és milyennek nem szabad lenniük”. A szépirodalomtól zsinórmértéket vártak, amihez az emberek mindennapi életükben igazodhattak. A parancsuralom bevezetését jelentette ez az irodalmi alkotás területére. Zogović az 1948-as vizsályban a Tájékoztató Iroda határozatát támogatta, s ezért gyűjtőtáborba hurcolták. Milovan Đilas a Jugoszláv Kommunista Párt VI. kongresszusán, 1948-ban, az agitációról szóló referátumában természetesen a szocialista realizmus következetes alkalmazását tűzte ki a művészet feladatául. Merthogy a művészet és az irodalom az agitáció szektorába tartozott. Viszont ettől az új kurzustól igyekezett mentesíteni az irodalmat és a művészetet Petar Šegedin már 1949 decemberében, a Jugoszláv Írószövetség II. kongresszusán, a kritika feladatairól tartott, a *Híd*ban Lőrinc Péter által ismertetett referátumában. Nem a szocialista realizmus, hanem a zsdanovi „kinövés” ellen hadakozott. Tudni kell, hogy az írókongresszusok referátumai mindig összecsengtek az omnipotens hatalmi csúcs aktuális politikai törekvéseivel. Šegedin referátumának sikerült is valamelyest fellazítania a szocialista realizmus addigi kereteit. A lazítás mégsem volt elég nagy ahhoz, hogy 1950-ben Belgrádban ne adják ki Leonyid Timofejev *Irodalomelmélet* című könyvét, amelyben a szerző Zsdanov elképzeléseit is kamatoztatta. Timofejev könyvét Jugoszlávia-szerte éveken át tankönyvként használták a főiskolákon és az egyetemeken. Később az újvidéki Tanárképző Főiskolán jómagam is vizsgáztam Timofejevől. B. Szabó György kilencet írt be az indexembe.

E kitérő után nézzük meg közelebbről, miként alakult a vita 1949. december 17-én a Magyar Osztályon B. Szabó György és Lőrinc Péter előadását követően. A szerkesztőségi cikk szerint a Lenin-könyvvel kapcsolatban ezek a kérdések domináltak: „Hogyan érvényesül az irodalom pártosságának elve a vajdasági magyarok irodalmi életében? Helyesen értelmezi és alkalmazza-e a pártosság követelményeit a Híd szerkesztősége, mint irodalmi életünk irányító fóruma, vagy megvannak a szerkesztőség álláspontjaiban és munkájában a rosszul felfogott pártosság, a bürokratizmus elemei is? Milyen képet nyerünk íróink alkotó munkájáról, magatartásáról és egész tevékenységéről, ha azon tételek szemszögéből vesszük

mindezt vizsgálat alá, amelyeket Lenin fogalmazott meg az irodalom pártosságáról? Hol az alkotóművész szabadsága és a szerkesztőség felelőssége közötti határ?”

A vita során három áramlat öltött formát. Az első áramlat szerint, amelyet Malušev Cvetko képviselt, a vajdasági magyar írók törekvései összhangban álltak a dolgozó nép törekvéseivel, elősegítették a nép még nagyobb mozgósítását a szocialista építómunkára. A szerkesztőség viszont túllépte hatáskörét akkor is, amikor azt követelte a szerzőktől, hogy több helyen megadott módon javítsák ki kéziratukat, még inkább akkor, amikor maga javított bele a kéziratokba, akár a szerző jóváhagyásával, akár anélkül. Azzal, hogy a műveket teletűzdelték szólamokkal, csorbult az író egyéni stílusa, kárt szenvedtek a mű sajátos értékei. A szerkesztőség munkája ilyen esetekben kártékony volt. A beérkezett kéziratokat a jövőben olyan állapotban kellene a folyóiratnak közölnie, amilyenben a szerzők átadták azokat, akkor is, ha a szerkesztőség hibákat vagy olyan részeket talál bennük, amelyekkel nem ért egyet. A megítélést a nyilvános kritikára kell bízni, s a szerkesztőségnek a jövőben legyen gondja arra, hogy a folyóirat hasábjain az irodalomkritika felvirágozzék. Csak így érvényesülhet az írók alkotói szabadsága. Ezzel párhuzamosan növekszik az írók igénye is a folyamatos tanulásra.

A második áramlat álláspontját legátfogóbban Rehák László fogalmazta meg. Támogatta a sajtóságos művészi értékek megbecsülését, tehát azt a törekvést is, hogy a *Híd* a kéziratokat elvben változtatás nélkül közölje, de kiemelte, hogy a szerkesztőség mégis felelős a folyóirat eszmei tisztaságáért, s gondoskodnia kell arról, hogy „ne kerüljenek be a sajtónkba eszményietlen, kispolgári dekadenciába fulladt, vagy egyenesen reakciós tendenciájú írások, amelyek semmiképpen sem felelnek meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a szocialista realizmus, mint pártos esztétikai álláspont, alapvetőeknek leszögezett”. Az csengett ki Rehák szavaiból, hogy nem lehet a kéziratokat *kötelezően* abban a formában közölni, amilyenben az írók leadják. Még ha volna is „biztos kezű” irodalmi kritikánk, az sem oldaná meg ezt a problémát. A szerkesztőség dolga megakadályozni, hogy olyan írások, amelyek „kárt tehetnének az olvasóban”, napvilágot lássanak.

A harmadik áramlatot Olajos Mihály, a *Híd* akkori főszerkesztője képviselte. Elmondta, a szerkesztőség esetenként felkérte az írókat, hogy javítsák ki a kéziratban talált hibákat, és ezt az írók nemcsak hogy elfogadták, hanem segítségként fogták fel. A közölt írásokon látszik, hogy ez nem ártott sem a szerzők művészi alkotószabadságának, sem egyéni kifejezőmódjuknak. Olajos szerint az összejöveten a vita általános elvekről s nem

konkrét esetekről folyt; „a felszólalók nem említettek neveket, írók neveit, írók munkáját, szerkesztőbizottsági tagok neveit, akik ezt – vagy azt tették ezzel vagy azzal a kézirattal”. Szerinte ezúttal is megmutatkozott, hogy „nem merjük néven nevezni a hibázót, virágnyelven beszélünk, ha valaki hibáiról [...] beszélni vagyunk kénytelenek, óvakodunk attól, hogy [...] kiterítsük valaki hibáit, vagy egyes íróink művének fogyatékoságait”. Olajos kiemelte, a vita során senki sem említette, konkrétan mely esetekben lépte túl a szerkesztőség saját hatáskörét, és melyik tettével fékezte irodalmunk fejlődését. Rámutatott, hogy a vajdasági magyar irodalomban senki sem foglalkozik hivatásszerűen irodalomkritikával, kritikát a költők és a prózaírók írnak egymás könyvéről. Arra célzott, hogy ilyen körülmények között az irodalomkritika nem töltheti be azt a szerepet, amelyet a vitázók közül többen szántak neki. Olajos szerint egyetlen tény sem hangzott el, amelynek fényében a szerkesztőség ne állíthatná, hogy „már eddigi munkájában is az itt kihangsúlyozott elvek érvényesítésére törekedett, és alapjában véve érvényesítette is azokat”. Olajos egy szóval sem vitatta el a „vissza Leninhez!” jelmondat indokoltságát, hanem azt állította, hogy a *Híd* eddig sem bürokratikus „túlkapásokkal”, hanem a lenini elvekhez igazodva szerkesztették.

A zárószóban B. Szabó György elfogadta, hogy az írók „esetenként” rossz kéziratokat adnak át, tehát felvethető „egyes szerzők erkölcsi magatartása is”, ebből adódóan a *Híd* szerkesztősége számára azt az irányelvet javallotta, hogy „a beérkezett kéziratokat vagy leközlendőnek, vagy közölhetetlennek tartsa”. Rámutatott, hogy Lenin is „Gorkijra, az alkotó emberre igyekezett hatni, és nem a művét javította”. Tehát: „A szerkesztőség munkamódszerét olyan irányban kell megváltoztatni, hogy irodalmi életünket jobban átfogva többet hasson az alkotó írókra, találja meg az írókkal való érintkezés minél több formáját, legyen velük állandó kapcsolatban, szervezze egymással való érintkezésüket és minél több kapcsolatot a néppel.” Következésképpen a kéziratba való javításokat vagy a javításra vonatkozó indítványokat „szorítsa minimumra”. B. Szabó irodalmi kritikánkat egyelőre kezdetlegesnek és részrehajlónak mondta, ugyanis az alkotó írók, egymás könyvéről írva, kölcsönösen elhallgatják műveik fogyatékoságát. „Kritikánk akkor lesz igazán színvonalas, akkor emelkedik hivatása magaslatára, ha távlatot tud adni az alkotóművésznek, ha nem szubjektív lesz, hanem a szocialista esztétika alapelveiből adódó mértékekkel méri le alkotóink munkáit.”

És most egy fontos mondat következik, amelyikre akkor nem, csak a mostani újraolvasáskor figyeltem fel: „Természetesen még jóidőbe fog teleni, amíg kritikai munkára hajlamos ifjainkból ilyen színvonalas kriti-

kusok fognak kifejlődni. De a szerkesztőség különböző módon gyorsítani tudja e fejlődést.”

Tehát B. Szabó György már az áprilisi *Híd* megszerkesztése előtt kijelentette, hogy irodalmi életünkben fontos fordulatot majd csak a fiatal nemzedékből sarjadó, elhivatott kritikusoktól vár; nyilván azoktól, akiknek „új hangját” hamarosan, az áprilisi *Híd* beköszöntőjében majd külön kiemeli. Tőlük várta annak a grandiózus feladatnak az elvégzését is, amelyet a zárószóban kritikánknak tulajdonított: „...értékelje át mai szemmel az irodalmi múltból ránkmaradt örökséget. Könyvet olvasó embereink tudni akarják, mit ér minden múltban megjelent magyar könyv”. Vajdaságban újraértékelni a teljes magyar irodalmat? Olybá tűnt, hogy B. Szabó György a fellegekben jár. Az elkövetkező fél évszázadban azonban kiderült, hogy mégsem járt *egészen* a fellegekben. Sinkó, Bori, Bányai, Szelei, Gerold, Bosnyák, Utasi Csaba utóbb sokat tett az újraértékelés érdekében. Itt azonban ennél is fontosabb: B. Szabó György a zárószóval azt a benyomást keltette, hogy a vitázók közül ő a legfelkészültebb arra, hogy a *Híd* a továbbiakban irányítsa.

Ma már úgy látom, hogy kevéssel a Jugoszláv Írószövetség 1949. decemberi kongresszusa után a vajdasági magyar írók és „kultúrmunkások” a Magyar Osztályon amolyan kiskongresszust szerveztek maguknak, amelyen az országos kongresszustól eltérően nem sok szót fecséreáltak a Szovjetunióból és a csatlós államokból érkező, az irodalmat és a művészetet béklyózó sztálini dogmatizmus és bürokratizmus elvi kérdéseire, hanem frissiben saját szájuk íze szerint értelmezték, sőt kamatoztatták a „Vissza Leninhez!” jelmondatot. Felfogásuk szerint a „Vissza Leninhez!” jelmondat, ha azt jelenti, hogy a hús-vér, teljes embert kell megjeleníteni, szükségessé tette az alkotói szabadság és a pártosság elveinek összehangolását, illetve rangsorolását. Malušev Cvetko az alkotói szabadság javára történő rangsorolást, Rehák László a kettő összehangolását, Olajos Mihály a korábbi irányvonal folytatását szorgalmazta, azzal, hogy új jelszót ragasztott az előbbire, mígnem B. Szabó György olyan konklúziót fogadtatott el velük, amely kompromisszumot jelentett Malušev és Rehák álláspontja között.

És menten történt is valami. Az mégsem lehetett véletlen, hogy az arra illetékesek Olajos Mihályt, akinek szerkesztési módszereit a kiskongresszuson elmarasztalták, s aki kézzel-lábbal kapálózott a kritika ellen, sürgősen leváltották, és bár még jó ideig a szerkesztőbizottság tagja maradt, sőt több kioktató cikket is közölt a *Híd*ban, utóbb ösztöndíjjal beíraták rendes hallgatóként az újvidéki bölcsészettudományi karon szerb nyelvre és irodalomra. Tanulmányai végeztével majd a szakszervezetek tartományi vezetőségének a tagjaként kapcsolódik be újra a magyar közéletbe.

Sokáig úgy gondoltam, hogy a fiatal írónemzedék bemutatkozása az áprilisi *Híd*-ban önmaga okán, s nem egy rajta kívül álló, átfogóbb folyamattal összefüggésben következett be. Úgy vélem, nem voltam elég körültekintő. Ugyanis a kiskongresszuson az „öregek” két áramlata menesztette Olajos Mihályt, a harmadik áramlat vezetőjét, B. Szabó György pedig olyan pozíciót teremtett magának, miszerint áramlatok felett áll, össze tudja hangolni az antibürokratikus-antidogmatikus áramlatok törekvéseit, s pontos elképzelései vannak arról, hogy az új körülmények között milyen arculatú *Híd*-ra volna szükség. Mégsem őt, hanem Ernyes Györgyöt, egy kezdő „kulturmunkást” neveztek ki felelős szerkesztőnek. Ernyes György felérte ésszel, hogy legjobb lesz B. Szabó Györgyöt felkérnie, szerkesszen meg egy számot, amelyet ő majd felhasználhat a folyóirat új arculatának kialakítása érdekében. B. Szabó György, akit az illetékesek a kinevezésnél mellőztek, az áprilisi számban a fiatal írónemzedéket sorakoztatta maga mellé, s tolta előre, a hadállásba. Az „öregek” soraiban közben megváltoztak az erőviszonyok. Többségük képtelen volt a fiatal írónemzedék B. Szabó által prezentált műveit a „Vissza Leninhez!” jelmondat alkalmazásaként elfogadni. Egyebek mellett azért sem, mert azt gyanította, B. Szabó amolyan őrsváltásra készülődik. Talán efféle ambíciót olvastak ki Bori Imre *Izvor* című cikkéből is az áprilisi *Híd*-ban? Eszmeileg leszámolva B. Szabó „új hang”-ról szóló tételével, úgy tetszett, hogy az egymással hadakozó „öregek” két legyet ütöttek egy csapásra: eltorlaszolták az utat B. Szabó György előtt is meg az általa felvonultatott fiatal írónemzedék előtt is. Ez egyszersmind Ernyes György kudarcát is jelentette.

2.

Ezek után vegyük sorra az áprilisi *Híd*-at ért legdurvább támadásokat. Rehák László volt a hangadó. Azt állította, nem is az áprilisi *Híd*-ról, hanem arról az „új hangról” kíván írni, amelyet B. Szabó az új írónemzedéknek tulajdonított. Kritikája élet tehát B. Szabó ellen fordította. Vele volt számadása.

Rehák László cikkét három részre bonthatjuk: az elsőben azokkal az írásokkal foglalkozott, amelyeket igénytelen dolgozatoknak mondott, a másodikban a verseket és az elbeszéléseket ócsárolta, a harmadikban Tomán Lászlónak Debreczeni József akkori verskötetéről szóló kritikáját belezta ki. Rehák szerint Juhász Géza *Tolsztoj történelemszemlélete*, Madarász András *A mai helyes nyelvészemlélet*, Sárosi Károly *Kuruckori költészet*, Bóna Júlia *Halászelet a Tiszán* című írása azért nem való a *Híd*-ba, mert nem tudományos kutatás eredménye, hanem amolyan kompillációkra

épülő szemináriumi dolgozat, vagy egyszerű középiskolai előadás. Ha egy írásnak csupán az az „értéke”, hogy a szerzője fiatal – mutatott rá kissé cinikusan Rehák –, az kevés ok arra, hogy a *Híd*-ban közlétegyék. A fenti szerzőkre Rehák szerint jellemző: ahelyett, hogy elemeznék a dolgozatuk tárgyául választott anyagot, általánosságokat kompillálnak róla össze, majd bizonyítékként arra, hogy amit összehordtak, igaz, egy-egy közismert, ugyancsak általános jellegű idézetet biggyesztenek hozzá a marxizmus klasszikusaitól. Rehák ebből arra következtetett, hogy a szerzők „a marxizmust formalisztikusan, mechanisztikusan fogják fel, meghatározásokon, formulákon keresztül”, s mivel alkalmazni is ilyen formában alkalmazzák, „a valóságban vulgarizálják a marxizmust”. Gellér Tibor *Hozzászólások ifjúságunk irodalmi szemléletéhez* című írását is a fenti dolgozatokkal rokonította, aki a szabadkai magyar tanítóképző IV. osztályának tanulóival beszélgetve, s három megnevezett tanuló véleményét általánosítva, a következő megállapításra jutott: „Az ifjúság elfogadja a szocialista realizmust az irodalom leghaladottabb irányának”, tekintettel arra, hogy „a munkásosztály uralomrajutása új esztétikát, új irodalmat szült”. Rehák ezt receptszerű felfogásnak nevezte, mert a társadalmi-gazdasági alap és a szellemi felépítmény között mechanikus, egyirányú, s nem kölcsönhatást feltételezett. Arról most ne beszéljünk, vajon marxizmusnak tekinthető-e egyáltalán a Sztálin által kanonizált diamat-os marxizmus, alias szovjetmarxizmus, amely akkor még Jugoszláviában is uralkodó irányzat volt, s amelyhez Rehák is tartotta magát. Abban természetesen igazat adok neki, hogy néhány személy véleménye alapján általánosítani több a soknál. Amikor pedig a tanulók egyike azt állította, hogy a szocialista realizmus „témája már nem az osztályharc, hanem a természet leküzdésének a problémája, a munka, az új társadalmi élet”, s Gellér ezt is helyeselte, Rehák felhorkant: kirekesztve az osztályharcot, az imént mondottakra zsugorítani az irodalmi alkotás témakörét „egyértelmű volna valóságunk meghamisításával”, a Szovjetunióra vonatkoztatva pedig, ahol azt bömbölik, hogy már a kommunizmusban menetelnek, holott „a termelőerők és a termelési viszonyok” között mindinkább elmélyül az ellentét – írta Rehák –, ez a felfogás éppenséggel „ellenforradalmi megnyilatkozásnak” bizonyulna. Gellérnek az a nézete sem nyerte el Rehák tetszését, miszerint az ifjúság nemcsak „elfogadta” a marxi esztétikát, hanem „alkalmazta” is azt, midőn „a közönség szempontjait véve alapul” a következő igénnyel lépett a költők elé: „A költőnek meg kell teremtenie a közönség, az ember, a haladás és a nemzet harmóniáját. [...] Vissza a néphez, az ősananyaghoz, a valósághoz!”

Ma már belátom, Rehák méltán jelentette ki, hogy ez a „recept” nem marxi, nem is esztétikai, hanem csak zagyvaság. Alapjában véve Reháknak

igaza volt a többi fent említett írással kapcsolatban is. Kivéve Bóna Júliáét, aki válaszában utóbb meggyőzően érvelt tanulmánya mellett.

Rehák igazát azonban az áprilisi *Híd* megjelenését követő hónapokban még ezekre az írásokra vonatkozóan sem értethette volna meg senki velem. Fűtött a megtámadottak zsigeri indulata. De hol volt – mondom ma – B. Szabó György szeme, amikor ezeket az írásokat közlésre érdemesítette?

A második csoportba sorolt művek közül Reháknak Németh István, valamint Petkovics Kálmán elbeszéléséről az volt a véleménye, hogy csupán kísérletek voltak arra, amit B. Szabó György állított: hogy művészileg „megrajzolják az új ember arcát, erkölcsét, érzésvilágát, gondolkodásmódját”. Petkovics, aki Rehák szerint a hetilapokban tűrhető elbeszéléseket közölt, ezúttal „mintha erőnek erejével be akarta volna bizonyítani: tudok én rossz novellát is írni”. *Gát* című elbeszélésének első része „sokkal több gondal és műérzékkel készült, jó, de az egész írás, cselekménye mesterkéltségével, szerkezeti hibáival nem hathat meggyőzően”. Szerintem ez kritikán aluli, üres beszéd volt. Németh Istvánról Rehák azt állította, eddigi írásaiban „formalisztikus problémákat igyekszik megoldani, ahol maga a mondani- való gyakran szinte a háttérbe szorul”. Felrótta neki, hogy prezentált világának hitelességét „naturalisztikus színezettel” igyekszik megoldani. Az áprilisi *Híd*-ban közölt *Helytelen világra* vonatkozóan: „Azzal, hogy egyes részleteket aprólékosan kidolgoz, hogy bőségesen használ naturalisztikus színeket, de a gyér alapcselekményt elmulasztja helyesen értelmezni, elmulasztja bemutatni valódi összefüggésében az ábrázolt eseményt – írása üres, eszmeietlen.” Amikor láttam, Rehák úgy képzei, ő igenis tudja, mik képezik a Németh-novella alapcselekményének „valódi összefüggéseit”, s felrótta az írónak, hogy azt, amit ő tud, „elmulasztotta helyesen értelmezni”, fintorral válaszoltam. Vajon Németh egyáltalán nem értelmezte az összefüggéseket, vagy csak a Rehák fejében levő „összefüggésekhez” viszonyítva értelmezte azokat helytelenül? Úgy éreztem, Rehák voltaképpen a „szájbarágás művészetét” hiányolja, ezért állítja azt, hogy Németh „mondanivalója gyakran szinte a háttérbe szorul”. Jó pár évnek kellett még eltelnie, mire kételkedni kezdtem, egyáltalán mit kezdhetünk azzal, amit Rehák nemes egyszerűséggel mondanivalónak nevezett. Az ötvenes évek vége felé már úgy véltem, hogy az elbeszéléseknek legfeljebb üzenetet tulajdoníthatunk. Azt azonban, hogy – mai nyelven szólva – több olvasatuk van, s mindegyiknek megvan a létjogosultsága, kezdettől fogva vallottam.

Borús Erzsébet és Fehér Ferenc versei között Rehák rokon vonásokat látott. A szerzők erényének mondta, hogy „a versekben őszinték és közvetlenek, illetve képesek őszinteségükről maga a vers által meggyőzni az olvasót, képesek érzékeltetni egy-egy érzelmi, hangulati állapotot”. Mind-

két költő „meg tudja teremteni az érzelmi kapcsolatot az olvasóval”, amiről Reháék azt állította, hogy vitán felüli teljesítmény. Fehér *Bocsássátok meg* című verséből – egyebek mellett – ezt idézte:

*„Fordulj napnyugatnak öcskös,
fuss, és sírjad el árva csószkunyhók húsében
terhes nincstelenséged esti imáját...”*

Borús Erzsébet *Mire megjön a tél* című verséből ez ragadta meg Reháék figyelmét:

*„Mert fúj a szél, jaj őszbe járunk!
S elfújja egyetlen s utolsó,
Örökös nagy-nagy ifjúságunk.*

*Lehet, hogy másnak lesz még tavasz,
De mit ér már nekünk?”*

Reháék kiemelte, hogy ezekből a sorokból nem a forradalmi időkkal, a közösség küzdelmével összecsengő indulatokat hallunk, hanem kiüttalanságot, azt, hogy mindennek vége. „Ez a rezignáltság, az elesettség, céltalanság önmarcangoló, borulató, síró, jajongó hangja” – írta. A versekből – az érzésvilágot véve alapul – „nem más, mint az osztályával meghasonlott, a forradalmi cselekedetektől idegenkedő, a tömegektől elszigetelt és a kemény harc és nagy erőfeszítések elől a magába zárkózásba menekülő kispolgár beszélt”. Fehér és Borús versei, minthogy az őszinteség erejével hatnak, Reháék szerint „többé-kevésbé hiteles képet adnak arról [...]”, hogy érzésvilágukban „mennyire torzítva tükröződött vissza valóságunk”. Arra a konklúzióra jutott, hogy e torzítás és helytelen tükröződés miatt „ilyen verseket a Hídban megjelentetni” s az új nemzedék hangjának nevezni – „ez több, mint lesújtó, ez...” Sohasem tudhatjuk meg, hogy a három ponttal Reháék mire gondolt. Aknamunkára?

Az áprilisi *Híd*ban megjelent másik három költő verséről Reháék azt állította, hogy nem hatnak az élményszerűség erejével. Alighanem igaza volt. Itt engem is megtisztelt két mondattal: „Major Nándor verse szándékában építő, de ez a szándék nem ölt művészi formát, verse érzésben szegény, képekben hiányos és széteső. Ha az *Emlékezés*-ben az új nemzedék szólal is meg, a versből nem az új nemzedék költőjének hangja hallik.” Amikor ezt olvastam, legszívesebben elsüllyedtem volna. Természetesen az is fájt, hogy megtagadta tőlem a költő rangját, de még jobban az, hogy vállon veregetett.

Cikkének harmadik részében Rehák Tomán László *Debreczeni József verseiről* című kritikájával foglalkozott. Tomán módszerét szubjektívvisztikusnak mondta, minthogy a vers keltette spontán benyomásait például ilyképpen sorjázta: „Amikor olvasom ezt a verset, kedvem lenne lassan, halkán lépegetve, kimenni a ház elé, mert szinte érzem, micsoda érzésbe markoló festmény ez a vers, és látni akarom, vajon valóban ilyen-e...” Szerintem Tomán kissé különö módon igazodott az élményekre alapozó intuitív, impresszionista kritika ismérveihez. Rehák azt is felrótta neki, hogy nézetei helyenként eklektikusak, ami szerintem abból is következett, hogy Tomán az impresszionista kritikát itt-ott megkísérelte a tükrözésemélettel is elegyíteni. Miként alább látni fogjuk, abban, amit Rehák a tükrözésemélet Tomán által történt alkalmazásáról írt, nem lesz köszönet. Harmadik dologként Rehák felrótta Tománnak, hogy témáján túllépve, oktalan kirándulásokat tett a vajdasági magyar irodalomba, illetve az irodalomba általában, csak azért, hogy a vajdasági irodalomról pretenciózus, kinyilatkoztatásszerű ítéleteket mondhasson, s hogy tarthatatlan következtetéseket vonhasson le belőle Debreczeni *Tündöklő tájon* című kötetére vonatkozólag. De Rehák kizárólag a szerző „szubjektívvisztikus módszerének” tulajdonította azt, hogy „Debreczeniről és verseskönyvéről egyoldalú, nem teljes és helyenként nem megbízható képet nyújt”.

Tomán, miután kijelentette, hogy Debreczeni könyve „haladást jelent” a vajdasági magyar irodalomban, különösen formai szempontból, ezt találta írni: „De nézzük előbb a másik oldalt, a visszatükrözést. Debreczeni versei három korszak szülöttei: háború előtti, háború alatti és mai verseit tartalmazza a »Tündöklő tájon«. Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy e költemények ennek az időnek a lényegét adják-e vagy sem. A háborúelőtti versekről azt kell megállapítanunk, hogy a polgárság haladó rétegeinek véleményét fejezik ki.” Tomán tüstént azt is megfogalmazta, mit ért a polgárság haladó rétegén. Azokra gondolt, „akik érzik a nyomasztó, fullasztó légkört, akik szabadulni akarnak belőle, de úgy látják, hogy nagyon messze van a megoldás, ebből azonban nem alakítanak ki tragédiát, a vágyott fénypont annyi reményt ad nekik, hogy tartani tudják magukat, és görnyednek bár, de éldegélnek.”

Más sem kellett Reháknak. Felrótta Tománnak, hogy a „megvizsgálást” nem arra terjeszti ki, „hogy ez »az idő«, az objektív valóság, valóban helyesen, »lényegbe vágóan« tükröződik-e vissza Debreczeni tudatában vagy verseiben, hanem ahelyett azt fejt ki, hogy Debreczeni szubjektíven milyen állást foglalt el a társadalmi eseményekkel szemben, tehát még azt sem, hogy milyen volt az objektív valóság Debreczeni tudatában kialakult szubjektív képe, hanem Tomán arról beszél, hogy milyen volt Debreczeni

viszonya az objektív társadalmi valósághoz, hogy a társadalom milyen rétegének megint csak milyen szubjektív véleményét fejezi ki”. Rehák ehhez odabiggyesztette, hogy külön vita tárgya, „mennyire lehet a háborúelőtti idők polgárságának haladóbb rétegéről beszélni”, s vajon az az álláspont, amellyel Tomán jellemezte őket, csakugyan „haladóbb” volt-e. Rehák alighanem arra célzott, hogy midőn a proletariátus Jugoszláviában már a forradalmát készítette elő, ki beszélhet még a polgárság „haladóbb” rétegéről?

Nyilvánvaló, hogy Rehák a szocialista realizmus legradikálisabb változatának alkalmazását kérte számon Tománon: vajon Debreczeninek sikerült-e a költészet eszközeivel olyan visszatükrözést adnia a valóságról, amelyet a „tudományos” visszatükrözéssel adekvátnak tekinthetnénk? Ez akkor derült ki legszembeeszköbben, midőn Tomán a Debreczeni-könyv harmadik részével foglalkozva szóvá tette, hogy: „Költészetünk nagy problémája ma a valóság visszatükrözésének minősége. Arról van szó, hogy költőink nagyon is felületesen fogják fel a dolgokat, itt sem mélyednek el a vizsgálódásban, nem keresik a dolgok lényegét.” Rehák nemcsak azon háborodott fel, hogy Tomán szerint Debreczenin kívül más „költőink” nem mélyednek el a „lényeg” keresésében, hanem a tükrözéssel kapcsolatban kulcsfontosságú véleményt szegezett Tomán mellé: „...mintha a valóság visszatükrözésében külön minőségi visszatükrözési probléma is létezne, mintha a helyes objektív visszatükrözés nem jelentene egyben minőséget”. Jusson eszünkbe, hogy a szocialista realizmus teoretikusai szerint a szocialista művészet eleve magasabb rendű, mint a burzsoá művészet. Ebből a szemszögből a tükrözés „minőségét” Tomán módjára firtatni szentségtörés.

Ma már úgy vélem, hogy Tomán tulajdonképpen a tartalom és a forma kettősségében gondolkodott, a forma „másik oldalaként” pedig tartalom helyett ravaszul „tükrözést” mondott. Nem hiszem, hogy a „lényeg”-re összpontosítva az életet az esszencia és az egzisztencia kettősségében szemlélte volna. Az életet az intuíció oldaláról közelítette meg, az élmények révén igyekezett felfedni a lényegét, illetve az esszenciát, s lényeglátóként szintézisek megalkotására törekedett. Az irodalmi alkotásokat – egyedi szintre lebontva – aszerint ítélte meg, hol helyezhette el őket a maga alkotta szintézis keretében. Az irodalmi művek megítélésekor a benyomás volt számára a megközelítés eszköze, s minőségnek azt tekintette, ha a szerzőnek sikerült élményszerűen, impresszív költői képekben felvillantania azt, amit ő egy kor szellemében lényegnek vélt. Ma úgy gondolom, Reháknak igaza volt, amikor felrótta Tománnak, hogy a Debreczeni-könyv vizsgálatakor rosszul alkalmazta a szocialista realizmus „módszerét”, hiszen Tomán a „tükrözést”, bár hivatkozott rá, nem követendő módszernek, hanem csu-

pán álcának, amolyan nyűgös „legitimációnak”, a részvételhez való „belépti díjnak” tekintette. Rehákot azért marasztalom el, mert az „egyetlen igazság” elvakult híveként annak a kritikusi megközelítésnek, amelyet Tomán alkalmazott, megtagadta a létjogosultságát. Ma úgy vélem, hogy Tomán felfogása a szellemtörténeti iskola egy ágának az elképzeléseivel mutatott rokonságot. Rehák legfeljebb azt mondhatta volna róla, hogy ezért kissé már avított. De avítottak sem a szocialista realizmus viszonylatában számíthatott. Egy művészetellenes elmélethez képest nem lehetett avított. Nálunk akkor termékenynek mutatkozott.

Reháknak azzal kapcsolatban voltak legdurvábbak az ellenvetései, amit Tomán a vajdasági magyar irodalom és Debreczeni háború utáni, tehát korabeli költészetével kapcsolatban mondott. Tomán azt állította, hogy a vajdasági magyar irodalomban a líra ellaposodott, pontosabban az elbeszélő költészet felé terelődött, Debreczeni kötete újra affirmálta az „igazi lírát”, de ez csak viszonylag jelent előrelépést, hiszen a háború előtti vajdasági magyar irodalomban létezett ez az „igazi líra”, de a háború után valahogy eltűnt. Noha a háború előtti líra „polgári hangszerelésű” volt, Tomán szerint az ifjú költők – Debreczeni nyomán – építhetnek annak formai vívmányaira, s mai tartalommal telítve továbbfejleszthetik azt. Rehák amolyan bűnjelként rendre idézte is Tomán kritikájából azokat a részeket, amelyekben Tomán a fenti gondolatokat kifejtette. Például ezt: „Sajnálatos jelenség ugyanis, hogy líránk leginkább ellaposodott, vesztett lírai minőségéből, és az elbeszélő költészet felé vette fejlődésének irányát. Ennek két oka van. Elsősorban az, hogy mindennapunkban kevés a líraiság, abból, ami leginkább tette költészetünk tárgyát, nehéz kihámozni, nehéz megtalálni benne a hangulatosságot, érzéseket...” Nyilván, hogy ez szíven találta Rehákot. De figyeljünk fel: Tomán két okot említett. A másik ok kimaradt a kritikából. Talán Tomán írás közben megfeledkezett róla, vagy a szerkesztő húzta ki a kéziratból? Választ már senkitől sem kaphatunk.

Rehák ezt is idézte Tomántól: „A költészetünkben eddig szinte kitagadott intim verseket olvashatunk itt; ezek a versek mindenesetre azt bizonyítják, hogy a költő is él benső, lelkiéletet, mert nagyon gyakran független a körülötte zajló csatáktól, dobhártyaszaggató traktordübörgéstől, sőt sokszor még az élet kínrafeszítettjeinek gyűlöletet zokogó jajától is, – bár kétségtelen és szükséges, hogy mindez mély nyomokat hagy az ember lelkében. De Debreczeni egy-két verse [...], valamint különösen a fiatalabb költőnemzedék alkotásai, azt bizonyítják, hogy igenis vannak pillanatai az embernek, amikor magabazárkózik, amikor fáj neki minden zaj, amikor pillanatait a sokszor oly jóleső, balzsamos magányban tölti el, vagy pedig csókos, ragyogószemű, bársonyhajú, puhavállú élettársával osztja meg.”

Ma már nem csodálom, hogy emiatt Rehák az öklét rázta. Vagy például abból a részből is idézett, ahol Tomán Debreczeni hangvételét követendőként dicséri: „Ez a hang pozitív hatást gyakorol majd fiatal írónemzedékünkre, mert felszabadítólag hat nyelvére és stílusára. Eddig ugyanis az a hit élt közöttük, hogy csak kemény, dörgő-dübörgő hangon lehet verselni. Tévedés. Már Thurzó versei megcáfolták ezt. Debreczeni pedig nagyszerű példáját adta annak, hogy lehet igazi lírai hangon, kötött formában időszzerű témákat megénekelni. Sokan talán azt mondanák, hogy Debreczeni polgári hangszereléssel dolgozik. Ez azonban még nem teszi lehetetlenné, hogy formájának és stílusának továbbfejlesztésével fiatal költőink ne juszanak el a megfelelő kifejezési módhoz.” Senki sem várhatta el Reháktól, hogy ezt majd megtapsolja.

Mindabból, amit Rehák Tománnak a fejére olvasott, talán ez a legtriviálisabb rész: „Persze aki irtózik »a jelszavaktól hangos alkalmi verselményektől«, akinek sűrűn vannak olyan pillanatai, amikor »magabazárkózik, amikor fáj neki minden zaj, amikor pillanatait a sokszor olyan jóleső, balsamos magányban tölti el, vagy pedig csókos, ragyogószemű, bársonyhajú, puhavállú élettársával osztja meg«, akinek belső, lelkiélete »nagyon gyakran független a körülötte zajló csatáktól, dobhártyaszaggató traktordübörgéstől, sőt sokszor még az élet kínrafeszítettjeinek gyűlöletet zokogó jajaitól is« – annak számára valóban »mindennapunk kevés líraiságot nyújt«, annak számára nehéz valóságunkból »kihámozni, nehéz megtalálni benne a hangulatosságot, érzéseket«. És mivel ez így van Tomán L.-nál, ezért nem lát igazi lírát eddigi líránkban, és ezért »epizálódik« el előtte minden líra, amely a dübörgő és zakatoló, harcoss élet líráját ontja, mert individualista, önmagába gubózó, lényegében kispolgári ízlésének ez nem felel meg.”

Figyeljünk fel arra, hogy Rehák itt nemcsak védelembe vette a szólamirodalmat, a szólamirodalom vajdasági magyar művelőit, hanem művüket fölébe helyezte annak, amit B. Szabó György az áprilisi *Híd*-ban új minőségként harangozott be.

Tomán a Debreczeni-kötet háború utáni versciklusáról így írt: „A »Több mint legenda«-ciklus a Bácskai falu c. verssel indul. Ez a vers rögtön meghatározza a többi hangját is, szinte alapot ad a többi írásoknak. Csendes, hű és jellegzetes kép ez a vers, a mai Bácska képe. Legmaibb mégis az utolsó versszak:

A szövetkezház világos,
Rádió szól benn, nótáz a jövő;
Mogorván néz le fénylő ablakára
A templom, a vén cselszövő.

Nem üres szólamok ezek, nem a propaganda megszokott nyelve, hanem költői kép.”

Valóban költői kép volt. Rehák nem ezt vitatta, hanem azt állította, hogy hamis. „Ez volna a mai Bácska legmaibb képe – Tomán szerint. Ez a kép szerinte azért hű és jellegzetes, mert – habár a mai Bácska falujában valósággal zajlik az élet, amikor éles osztályharc folyik, amikor a parasztság kivetkőzik kistulajdonos mivoltából, amikor hatalmas harc folyik, hogy a szövetkezeteink valóban szilárd és szocialista gazdaság legyenek, stb. stb. – mert: csendes. Azért költői, mert: idill.”

Három év múlva, 1953-ban Reháknak is, Debreczeninek is, Tománnak is látnia kellett, hogy az ország összes termelőszövetkezeteit feloszlatták, és soha többé újakat nem szerveztek. Tíz hektárra maximálva ki-ki vihette magával a földjét. Bezzeg 1950 áprilisában a szövetkezetházban mégsem a jövő nótázott. Utólag mintha ez sem költői képként, hanem a propaganda nyelveként hatott volna. Vagy mégsem?

Tomán kritikájáról Rehák végül így összegezte véleményét: „...ez a hang, amit Tomán L. írása sugároz, nem az új nemzedék hangja, az nyilvánvaló. Ez a hang sokban egy rothadó, pusztulásra ítélt, elmúlt világ hangja”. Rehák velünk együtt megélte, hogy az a világ, amelyet rothadónak, pusztulásra ítéltnek, elmúlnak vélt, négy évtized múlva visszatért, s ezen akkor már ő sem csodálkozott.

Természetesen Rehák 1950 nyarán úgy vélte, mindazokat a kéziratokat, amelyeket megbírált, nem kellett volna közölni a *Híd*-ban. Egy írásról azonban, nevezetesen Bori Imre *Izvor* című írásáról egy szót sem szólt. Talán azért, mert rosszat nem írhatott róla, jót meg nem akart? Mindmáig talány, hogy Bori, aki párviadal dolgában már akkor is a nemzedék legfelkészültebb tagjának számított, miért szerepelt csupán egy zágrábi ifjúsági irodalmi folyóirat szemléjével, ahelyett, hogy komoly fajsúlyú tanulmány-nyal vagy kritikával szerepelt volna. Már akkor is termékeny író volt, aligha hihető, hogy az előkészületek heteiben vagy hónapjaiban nem készíthetett volna el egy olyan írást, amelyik rangjához méltóbban reprezentálhatta volna. Elmondta az olvasónak, hogy az *Izvor* csupán kétéves, de csak megjelenésének rövid, kezdeti szakaszában volt benne kísérletezés, keresés; szerkesztési elvei ma már szilárdak, vonalvezetése biztos, színvonala igen magas. Kezdetben szerzői között sokan szerepeltek az előző nemzedékből, a második évfolyam azonban már teljesen a fiatal írónemzedéké volt. Érdekes – állapította meg Bori –, hogy az *Izvor* kezdeti szakaszában közölt kritikák kiváltották az idősebb írónemzedék bizalmatlanságát: a Matica Hrvatska kiadásában megjelenő *Kolo* című folyóirat felröptette, hogy az *Izvor* fiatal kritikusai harcba szálltak az öregekkel, s várhatóan vélte, hogy az

irodalmi élet két táborra szakad. Bori igyekezett megnyugtatni magyar olvasóit: „Az Izvor további fejlődése azonban egészen mást bizonyított. A horvát irodalom nem szakadt két táborra, és az Izvor fiataljai ma már harmonikusan illeszkednek bele irodalmunk háború utáni fejlődésébe.”

Bori azt is hírül adta, hogy nagyrészt az *Izvor* szervezőmunkájának köszönhetően Horvátország-szerte, településről településre, mintegy kétezer ifjúsági irodalmi kör működik, amelyekben az irodalmi érdeklődésű fiatalokat tömörítik; ezekkel az *Izvor* szerkesztősége állandó kapcsolatot tart fenn, munkajellegű megbeszéléseket szervez velük, beszámol sikereiből fellépésükről, közli tagjainak legjobb írásait. „Egy ifjúsági lapnak – írta Bori – ez kell, hogy legyen a célja: felkutatni az ifjú tehetségeket, megnyitni számukra a nyilvánvalóságot, az emberek felé az utat, mert fejlődésük másképpen elképzelhetetlen. A kritika állandóan figyelheti működésüket, s így a fiatal írókat igényességre nevelik, rámutatnak hibáira. [...] Ennek segítségével valódi íróvá, alkotó művésszé, a szocialista társadalom munkájának hűséges ábrázolójává, a szocialista ember mérnökévé válhat.” Bori csaknem „vonalas” közhellyel fűszerezte beszámolóját. Vajon nem ijesztette-e el Rehákot az a gondolat, hogy az áprilisi *Híd* fiataljai, ha folyóiratot kapnának, irodalmi körök hasonló hálózatát építhetnék ki maguknak Vajdaság magyar lakta városaiban, falvaiban?

Bori rámutatott egy irodalomelméleti, illetve irodalomtörténeti jelenségre is: az elbeszélő költészet, amely a XIX. század első felében még virágzott, az utóbbi száz évben végkorát élte. „Az elbeszélőköltészet – írta Bori – nem felelt meg a polgári társadalom fejlődésének; helyébe a regény lépett, amely szabadabb formában, mélyebbre tud hatolni, és az ábrázolásban nem kötik az írókat az elbeszélőköltészet forma és vers szabályai. Lemondtunk már erről a műfajról, mint olyanról, amelyet egy letűnt társadalom termelt ki, és amely annak bukásával elsorvadva, megszűnt ható-, alkotó erőnek lenni.” Viszont a fasizmus elleni harc idején, a második világháborúban, sőt az azt követő béke éveiben is, a Szovjetunióban és Jugoszláviában, „a szocialista irodalomban” – miként Bori írta –, új tartalmi sajátosságokkal ismét megjelent az elbeszélő költemény, a poéma. Bori az *Izvor* egyetlen évfolyamából öt ilyen poéma címét sorolta fel, s a felsorolást stb.-vel végezte. Rámutatott arra, hogy ugyanazok az okok, amelyek megszülték a poéma új formáját, bizonyos fokig gátlólag hatnak az elbeszélés felvirágozására. „Ami feltűnő – írta Bori –, nem a mából: a falu szociális átalakulásából, a munkásság életéből merítik témájukat. A Népfelszabadító harc mozzanatait ábrázolják, azzal foglalkoznak a legtöbbet. Így hiányt érzünk. A prózából hiányzik az a levegő, amely fejlődésünk utolsó, három évét jellemzi. Hiányzik a munkás, a bányász, a termelészövetkezeti paraszt ábrázolása.”

Jókor mondjam: szerintem nem ezek a figurák hiányoztak, hanem sematizmustól mentes ábrázolásuk.

Impozáns adat volt, hogy 1949 folyamán az *Izvorban* százharminc kisebb-nagyobb kritikai írás vagy tanulmány jelent meg, három kivétellel mindnek fiatal kritikus volt a szerzője, s vagy új könyvekről szóltak, vagy – miként Bori írta – „az irodalmi múlt birtokbavételéről tanúskodnak”. Ne feledjük, hogy B. Szabó Györgynél ez az utóbbi a vajdasági magyar irodalomra vonatkozóan még csak feladatként szerepelt.

Ennyit arról az írásról – Bori Imre ismertetőjéről –, amelyről Rehák nem volt hajlandó tudomást venni. Folytassuk azzal, Rehák szerint ki tartozott felelősséggel amiatt, hogy az áprilisi *Híd*-ban az ifjú írónemzedék nem az új nemzedék hangján szólalt meg.

Miután Rehák a szocialista realizmus nevében megvédte az „öregeknek” szólamirodalmat művelő szárnyát, B. Szabó Györgyöt és Ernyes Györgyöt kárhoztatta az előállt helyzetért. A fiatal írókat farizeuskodó jóindulattal afféle járulékos kárvallottként kezelte. „Elsősorban B. Szabó Györgynek lett volna joga és kötelessége – írta Rehák cikkének befejező részében – megmondani nyíltan, minden kendőzés nélkül azoknak a fiataloknak, akik, lehetőségeinkhez mérten, már tömegesen jelentkeznek irodalmi igényű írásokkal, és akik még nem vetkőzték le szocialista valóságunktól idegen felfogásukat, hogy ha nem szabadulnak meg ezektől a felfogásoktól, ha nem fogják fel helyesen valóságunkat, s az nem tükröződik vissza helyesen tudatukban, akkor tehetségük és adottságuk ellenére továbbra is csak irodalmi próbálkozás kerül ki kezük alól. Ezt B. Szabó György elmulasztotta megtenni bevezető írásában. E helyett olyanoknak jellemezte a megjelent írásokat, amilyen írásokat ő, és mi mindnyájan szeretnénk látni a *Híd* lapjain, amilyen írásokra a most jelentkezők és a közelmúltban jelentkezők képesek is jórészt (képesek, de nem úgy, hogy sikertelen vagy hibás irodalmi kísérleteket alkotásnak minősítünk). Az olvasó iránti kötelességét tekintve meg éppenséggel kötelessége lett volna B. Szabó Györgynek, hogy (minden zavart és félreértést megelőzve) tárgyilagos magyarázatot fűzzön a *Híd*-ban megjelent írásokhoz.”

Most ne akadjunk fenn azon, hogy Rehák, ha már közölhetetlennek tartotta a fiatal írónemzedék *Híd*-ban napvilágot látott írásait, miért nem azt róta fel B. Szabónak, hogy nem volt ereje visszadobni a kéziratokat, hanem azt, hogy nem írta meg a *Híd* beköszöntőjében, miszerint az itt közölt versek, elbeszélések, kritikák közölhetetlenek. Inkább hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Rehák itt tömören megfogalmazta a szocialista realizmus keménykalapos szószólóinak kiindulópontját: „...akik még nem vetkőzték le szocialista valóságunktól idegen felfogásukat [...] ha nem fog-

ják fel helyesen valóságunkat, s az nem tükröződik vissza helyesen tudatukban...”, akkor sohasem ismerjük el őket írónak, művüket pedig szép-irodalmi alkotásnak. Rehák szerint tehát nem az a legnagyobb baj, hogy a fiatal írók az utóbbit vagy nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni, hanem az, hogy B. Szabó ezt nem mondta nyíltan a szemükbe.

Rehák szerint az áprilisi *Híd* azért jelenhetett meg az adott formában, mert a szerkesztőbizottság ezúttal nem tartotta magát a szokásos eljárás-hoz. Ha a szerkesztőbizottság tagjai nem is olvasták el a közlendő kéziratok mindegyikét, azokat, amelyekkel kapcsolatban kétely támadt, ki-ki át szokta nézni, s közösen döntöttek sorsa felől. Ezúttal nem így történt. Rehák nem nevezte meg a vétkeket, de azzal, amit mondott, Ernyes Györgyöt, a felelős szerkesztőt állította pellengérré.

A másik ledorongoló kritikát – ma inkább pamfletnek látom – Gál László írta *Eltévedt fiatalok* címmel. Első változata elnézőbb volt, az Újvidéki Rádióban hangzott el 1950. május 13-án. Az áprilisi *Hídról* a Magyar Osztályon szervezett, fentebb már említett vita hatására azonban Gál bekeményített; ez a kíméletlenebb változat május 19-én jelent meg a *Dolgozók* című hetilapban. Gál, aki a hatvanas-hetvenes években kiválóbbnál kiválóbb versköteteket ad majd ki, s szerintem ma is két-három legjobb költőnk között tarthatjuk számon, 1950 nyarán még Laták István mellett a szolamirodalom legelszántabb művelője volt. Az áprilisi *Híd* körül kialakult vita közvetlenül érintette. Pamfletjét azzal kezdte, hogy a háború után az a néhány itt – mármint Vajdaságban – maradt magyar írástudó, aki tisztában volt azzal, mit köszönhet a magyarság a szocialista Jugoszláviának, „amely a nemzeti egyenjogúságon, testvéri hűségen és szociális jogszerűségen nyugszik”, várva várta az új értelmiséget, a dolgozók fiait, közöttük az új írókat. Csak öt év telt el a szörnyű háborútól – vélte Gál –, s az ember csodálkozva dörzsölhette a szemét: „van már ifjú magyar irodalom Jugoszláviában; van, fejlődik és terebélyesedik”.

Gál közölte, hogy ezúttal csak „a legjelentősebbnek látszó” fiatal írókkal foglalkozik, Fehér Ferencsel – akiről azt állította, hogy tagja a *Híd* szerkesztőbizottságának; ez azért volt becses adat, mert a folyóirat ez idő tájt nem tüntette fel a szerkesztőbizottság tagjainak nevét –, Borús Erzsébettel, Tomán Lászlóval, Németh Istvánnal – akiről utóbb megfeledkezett, és egy szót sem ejtett elbeszéléséről –, „hibáik” közül pedig csak azokra tér ki, „amelyektől féltjük az új hajtást, az írókat magukat és természetesen az eszmélni kezdő olvasókat is”. Azonmód felrótta a kiszemelt fiataloknak, hogy nincsenek tisztában a költészet és a valóság kapcsolatával, amit ő Arany Jánost idézve tüstént a részgazság és a teljes igazság közötti különbségként tüntetett fel. Ilyen értelemben példálózott Fehér

Borzas című novellájával, amely mellesleg nem az áprilisi *Híd*-ban jelent meg. *Borzas* piacon kódorgó kutya volt. Gál ezt idézte a Fehér-novellából: „Hirtelen felszűkölt, mert egy munkás bordájába rúgott. Talán nem látta álmos fővel, vagy rosszkedvű volt, mert még nem ivott pálinkát.” Majd ellenpontként emezt idézte: „Míg emberségesebb idők jártak, vidéki kofák, feketézők ott telepedtek meg a padokon és ha jól zárult a piac, kedélyes kispolgári örömben félig lerágott csontokat is dobtak feléje. Micsoda szalonnabőrök, puha baromficsontok, egy-egy jó falat fehér kenyér a feketézők kezéből...” Gál egy percet sem késlekedett a tanmesével: „Rész-igazságként elfogadhatjuk, hogy van olyan munkás, aki rosszkedvű, mert nem ivott pálinkát. Részigazság az is, hogy a jószívű feketéző megsajnálja az állatot. De mi az egész igazság, amit Fehér Ferenc nem lát? Az egész igazság az, hogy a munkás dolgozik, épít, termel, harcol a jobb jövőért, Fehér Ferenc jobb jövőjéért is. Az egész igazság az, hogy a feketéző ellopja az ételmet a dolgozók és a dolgozók gyermekeinek szájából. Fehér Ferenc szájából is. Ez az egész igazság még akkor is, ha egy munkás iszik, és egy feketéző (az állatok iránt) »jószívű«!”

De hisz Fehér témájához csak az tartozott, amit Gál okkal vagy ok nélkül féligazságnak nevezett, és passz. Így láttam 1950-ben, így látom ma is. Miért bővítette volna ki novelláját Fehér olyan tartalmakkal, amelyek témaváltoztatást igényeltek volna? És ha Gál is kihagyott valamit a teljes igazságból, akkor mi van? Ha rosszul általánosított? Gál módszerét 1950-ben közönséges beskatulyázásnak tekintettem. Adva voltak a kívánatos és a kerülendő témák. Adva volt, ki a fehér, ki a fekete, s egyiket is, másikat is legfeljebb szürkére lehetett volna árnyalni.

Gál azzal folytatta, hogy Fehér felpanaszolta egy versében, miszerint egykori pajtásai már nem értik meg. Majd odabiggyesztette, bízik benne, hogy kiheveri mostani „lázait”, s ismét beáll paraszti és munkás testvérei közé harcolni és főként örülni, örülni, örülni. „Hogy minek örülni? – teszi fel a kérdést Gál. – Ezt Fehér Ferenc ne kérdezze tőlem – én úgy tudom, hogy ő szegény, földtelen paraszti szülők gyermeke, akinek apja az új Jugoszláviától kapott földet, s aki maga az új Jugoszláviában végezte el a gimnázium felső osztályait és itt lett főiskolai hallgató. Talán ez is igazság, talán nem is »rész igazság« és talán olyan igazság is, aminek még egy fiatal költő is örülhetne...” És ezt talán hurráoptimista versekkel tartozott volna meghálálni?

Borús Erzsébetre Gál nem sok időt vesztegetett. Azt állította, hogy Borús is menekül az élettől, a zajos valóságtól, versét akár Fehér Ferenc is írhatta volna. Gál változatlanul tehetségesnek tartotta, akire vigyázni kell. S felkiáltott: „Baj van a tehetséges fiatalokkal!”

Tomán László kritikájáról Gálnak már azért sem lehetett egyetlen jó szava sem, mert Tomán nem az ő traktordübörgéses, hanem Debreczeni intim versei mellett tette le a garast. Miután idézte Tomántól a kihívást tartalmazó sorokat, Gál Plehanov-idézetekkel igyekezett Tomán hitelét rontani. Azután ezt írta: „Bocsásson meg nekem Tomán László, de most még nincs szükség »ötvösmunkára, aranyból vésett, díszes csipke-kehelyre«. Kalapácsra, ekére, »dobhártyaszaggató« traktorokra s jaj, csecsemő-otthonokra s bennük pelenkára is, ábécés könyvekre s a csipkekehely helyett egyszerű üveg poharakra nagyobb szükség van. S ezt mi ne lássuk, ezt mi ne érzékeljük? Gondolja-e Tomán László, hogy a Juli nénik reszkető, öreges betűiben nincsen szépség? Líra, ha úgy tetszik!” De hiszen Tomán nem arról érkezett, mire volt s mire nem volt 1950-ben a mindennapi életben kisebb vagy nagyobb szükség, hanem arról, hogy a szólamversek, bármiről szóljanak, nem számítanak költészetnek.

1950 nyarán Tomán nézeteit áprehendálva Gál Petőfire, Majakovszkijra, trombitaszóra és dobpergésre hivatkozott. Mintha bizony nem lenne különbség aközött, ha valaki élményszerűen, s nem szólamszerűen zengi a dobpergést. „A fiatal esztéta – írta Gál – egy-két odavetett mozdulatban elintézi az egész szovjetirodalmat, a Szovjetunió »költőcskéit« (nem tudjuk, Majakovszki költőcskére gondolt-e?) és velük a jugoszláviai magyar költőcskéket”. Gál akkor ezt a párhuzamot nyilván nem tartotta – enyhén szólva – erőltetettnek.

Végül Gál elveszítette a türelmét, s denunciálta nemcsak Tomán Lászlót, hanem az egész fiatal írónemzedéket, amelyről fentebb még azt írta, hogy örül érkezésüknek, tehetségesek, és vigyázni kell rájuk. „Különbön pedig – írta –, az én hitem szerint – nagy baj van az olyan ifjúsággal, amely a forradalom éveiben is menekül a forradalomtól. Láttam már húsz évest, aki akkor forradalmár volt, később kispolgár, még később ellenforradalmár. [...] De aki már húszéves korában az (irodalmi) ellenforradalomnál kezd, az minden valószínűség szerint megmarad – és nem csupán az irodalmi ellenforradalomnál. Az összefüggések logikája kérlelhetetlen. Az ifjúsági Híd megjelenése után rendezett vitaesten, mentségként, az is szóba került, hogy ez az ifjúság még Németh Lászlótól és Féja Gézától tanult. Aki pedig tőlük tanult, nagyon vigyázzon, mert: »...Németh László a Kodolányi kezét fogja, Kodolányi az Erdélyi Józsefét, Erdélyi József a Rajniss Ferencét, Rajniss Ferenc az Imrédy Béláét, Imrédy Béla a...«” Gál nem jelezte, hogy kitől vette az idézetet. Elárulom: Kállai Gyulától, a háború utáni magyar külügyminisztertől. Az idézet végére, a három pont helyére természetesen Szálasi Ferenc neve kívánczozott. Így az egész fiatal írónemzedéket a háborús bűnös Szálasi Ferencsel hozta kapcsolatba. Elképzelhetetlen, hogy ne

tudta volna: ilyen súlyos váddal teljes politikai diszkvalifikálásukat szorgalmazza. Denunciálását ezekkel a szavakkal fejezte be: „A jugoszláviai magyar ifjúság azonban nem fog kezét sem Németh Lászlóval – sem *ezzel* a Tomán Lászlóval.”

Ma már úgy látom, az lett volna stílusos, ha odamondjuk: mi sem fogunk kezét ezzel a Gál Lászlóval. Dehogyan hívtuk ki magunk ellen a sorsot! Emelt fővel jártunk-keltünk, mint akiről lepörög a méltatlan kritika, és passz. A pamflet újraolvasása után két dologra hívnám fel a figyelmet. Az első: Gál egyikünk írásában sem talált egyetlen sort sem, amelyik Németh László vagy Féja Géza – szerinte kárhuzatos – hatásáról tanúskodott volna. Ha talált volna, a fejünkre olvasta volna. Ez mégsem akadályozta meg abban, hogy „tanítóink” láncolatát a kipontozott Szálasiig vigye. Mintha bizony légből kapott „tanítóink” valós és képzelte bűnei a mi bűneink is lehettek volna. Nemhogy nyilas hatást, „közönséges” nacionalizmust sem talált írásainkban. Ha talált volna, természetesen azt is ránk idézte volna. A másik dolog: módszere az árnyalatok semmibe vételének, a felelőtlen leegyszerűsítéseknek az apológiája volt. Pamfletben sem szabad mindent. Ha pedig írását kritikának vesszük, bizonyítani tartozott volna azt, amit állított: hogy a láncolat két végén álló személy, a harmadikutas Németh és a kipontozott, náci Szálasi, ha világszemléletüket, politikai törekvésüket, konkrét cselekedeteiket külön-külön tekintetbe vesszük, valóban egy húron pendültek. Mert ha nem, akkor köteles lett volna rámutatni a köztük észlelhető különbségekre. Mintha bizony Németh László völksisch színezetű világ- és történelemszemléletét nem tekinthetnénk, még ha alapvetően tévesnek látjuk is, tanulságosnak, felépítését impozánsnak, politikai magatartásáról pedig – minthogy köszönő viszonyban sem volt a rémtettek elkövetőivel és azok dicsőítőivel – nem szólhatnánk esetenként elismeréssel, esetenként elmarasztalással. Nem volt minden „fajvédő” fekete ördög. Bajcsy-Zsilinszky Endrét az a körülmény, hogy ugyancsak a völksisch szemlélethez kapcsolódó „fajvédők” amolyan átmenetet képező áramlatához tartozott, nem gátolta meg abban, hogy 1942-ben a budapesti parlamentben tiltakozzon a szerbeket sújtó újvidéki véres razzia miatt, Magyarország Hitler által 1944 tavaszán történt megszállásakor tüzet nyisson az őt letartóztatni szándékozó német katonákra, s a tűzharcban meg is sebesült. Az árnyalatok feltérképezése nélkül elvétjük az igazságot. A hányaveti leegyszerűsítéssel eltorlaszoljuk az igazsághoz vezető utat.

Valóban, hányadán álltak 1950-ben az áprilisi *bidasok* a népi írókkal, külön pedig Németh Lászlóval? Korunknál fogva – 1944-ben tizenhárom és tizenhat év közötti kamaszok voltunk – többségünkben csak a háború utáni Jugoszláviában ismerkedtünk meg a népi írók műveivel. Személy

szerint szabadkai gimnazista koromban olvastam Féja Géza *Viharsarokját*, Erdei Ferenc *Futóhomokját*, Kovács Imre *Néma forradalmját*, Szabó Zoltán *Tardi helyzetét*. Érzelmileg leginkább Illyés Gyula *Puszták népe* című művéhez kötődtem. Szerettem Veres Péter szikár prózáját. Németh Lászlótól *A minőség forradalma* járt a kezemben, de akkor még nem sokra mentem vele. 1950-ben, 1951-ben természetesen gyakran szót váltottam a népi írókról Fehérrel is, Borival is, Németh Istvánnal is, Tománnal is. Mindannyian jártasabbak voltak műveik között, mint én. Vajon – az újvidéki Tománt leszámítva – falusi származásunk miatt vonzódtunk hozzájuk, vagy azért, mert kortárs irodalomnak számítottak? Szerintem a kortársi „kapcsolat” volt az erősebb. Még akkor is, ha az ugyancsak kortárs urbánus írók művei kevésbé foglalkoztattak bennünket. Csak Bori és Tomán hivatkozott olykor Márai Sándor egyik-másik művére. Jomagam Máraitól akkor még csupán a *Kassai polgárokat* ismertem. Csak 1953-ban fedeztem fel Déry Tibor *Befejezetlen mondatát* az újvidéki József Attila művelődési egyesület kölcsönkönyvtárában, ahol akkor amatőr alapon főkönyvtáros voltam, s azt követően a népiek már kevésbé foglalkoztattak. Végül diplomadolgozatomat is Déry regényéről írtam B. Szabó Györgynél, a Tanárképző Főiskolán. Külön-külön sok író hatott ránk, többnyire fragmentumokkal, idővel egyikük hatása elpangott, másikuké érvényesült. A hatás olykor csak abban jutott kifejezésre, hogy saját fejtegetéseink során hivatkoztunk egy-egy nagyra becsült szerző elragadó vagy nyugtalanító gondolatára, amely nem hagyott nyugton bennünket. Bori 1952-ben az Ifjúságban *Téjtestvérek* címmel ismertetett egy kiadványt, amely horvát népköltészetet tartalmazott, s eltűnődött azon, miként jutott kifejezésre a költeményekben a közép-európai kis népek évszázados sorsközössége. Nyilván ismerte Németh László *Téjtestvérek* című esszéjét. 2010-ben újraolvastam mindkettőjük szövegét. Gál itt nyilván rámutathatott volna a Németh és Bori írása közötti kapcsolatra. Csakhogy Bori a *Téjtestvéreket* két évvel Gál pamfletje után írta. S ez is csupán egy Németh-fragmentum továbbgondolása, egyszersmind talán egy Németh-gondolat hitelességének a vizsgálata volt, nem pedig Németh eszmerendszerével való azonosulás.

Visszatérve Gál förmedvényére, még csak ennyit: engem, akárcsak Rehá, Gál is elkülönített a bélpoklosoktól. „A többiekről más alkalommal szólanék – írta. – Itt még csak annyit, hogy Galamb János, Major Nándor, Hatala Zoltán és különösen Petkovics Kálmán másképp látják a világot. Náluk azonban az íráskészséggel vannak még bajok és ez különösen kiábrándító a nagyon termékeny, jó szemű és tehetséges Petkovicsnál. Nála sokszor hisszük, hogy – kevesebb több lett volna.” Szabadulni szerettem volna ebből a karanténból. Galamb János például nem szerepelt az

áprilisi *Híd*-ban, s nem is tartozott ehhez az írónemzedékhez. Gál – ígérete ellenére – nem „szólt” rólunk „más alkalommal”.

Mindezek után 1950. június 4-én nagy élvezettel olvastam Bori Imre *Válasz* című cikkét a *Magyar Szóban*. Ez volt az alcíme: „Az áprilisi Hídról megjelent kritikák margójára”. Már a bevezető sorokban bejelentette, hogy bővebben Rehák és Gál kritikájával foglalkozik, mert ezek a legkomolyabb hozzászólások. És bár erre senki sem hatalmazta fel, volt bátorsága az új írónemzedék nevében beszélni: „De mi, az áprilisi Híd munkatársai még várjuk Herceg János, Sinkó Ervin véleményét is, hozzászólásukat és tanácsaikat.” Sinkóról tudtam, hogy a horvát fiatal írókkal is szokott – talán az ő felkérésükre? – megbeszéléseket tartani, hiszen azokról hosszú szövegekben számolt be egyik-másik folyóirat. Feltehető, Bori már értesült, hogy Sinkó heteken belül ellátogat Újvidékre. De nem értettem, miért épp Herceg János véleményére kíváncsi. Talán támogatást várt tőle? Hercegnek a felszólítás ellenére esze ágában nem volt az áprilisi *Híd*-ra egyetlen szót sem fecsérelni. Egy év múltán lépett csak porondra, s úgy beszélt, mintha a vajdasági magyar irodalom még mindig csak mozgalom lenne, miként a két háború között volt, s ott folytatva, ahol Szenteleky Kornél abbahagyta, a helyi színeket és a helyi lelket megragadva, ezután kellene csak létrehozunk. Úgy éreztem, hogy ez egy harmadik út a szólamköltészet öregjeinek és az áprilisi *Híd* fiataljainak a törekvései mellett.

Bori szerint a vita részint azt mutatta, hogy az „öregekről”, bár nem nevezték meg őket, épp annyi szó esett, mint a „fiatalokról”, részint meg azt, hogy ezeknek sem, azoknak sem az irodalmi teljesítményét, hanem a magatartásukat firtatták. Ez magyarázza, hogy „esztétikai, irodalmi értékelést még nem hallottunk” – írta Bori. Rehák és Gál nem az irodalom általános ismérvei s nem is egy meghatározott irodalom, a vajdasági magyar irodalom kereteibe helyezve értékelték a fiatal írónemzedék munkáit – mutatott rá Bori –, hanem a *Híd*-hoz viszonyítva, az öregek benne elért eredményével vetették azt össze. „A hozzászólók egy álláspont, egy nemzedék nevében értékelik az újonnan felmerült irodalmi és nemzedékproblémákat; ezt azonban elkendőzve, a szocialista realizmus nevében teszik” – írta Bori. Vagyis: a keretek redukciója jellemezte hozzáállásukat. Ez azért helytelen, mert: „Nem az irodalom van a Híder – jegyezte meg Bori –, hanem a Híd az irodalomért.” Amikor Rehák Fehér Ferenc költészetét mérlegelte, csak az okozattal, a következményekkel bíbelődött, nem az okokat kutatta, azt, hogy miért alakult olyanná Fehér hangja, amilyen lett. Bori szerint Fehér verseiből Rehák csak azokat a sorokat idézte, amelyek a világfájdalmat tartalmazták, ezzel szemben Bori hosszan idézte ugyanazokból a versekből azokat a sorokat, ame-

lyek az okokra utaltak. „Nem egy meghasonlott kispolgár szól ezekből a versekből – állította Bori. – Nem itt van ezeknek a verseknek a gyökere. Ez a hang egy régi környezetéből kiszakadt ember hangja. Olyané, aki elszakadt régi környezetétől, de az új még nem az övé, még idegenkedik, és visszavágyódik a paraszti világba. Érzi, ide már csak kirándulni jár, rezignációval gondol gyermekkorára, a falusi munka örömére, minden szépségére. A gyökerét itt látom Fehér hangjának. Ebben meg mindenki egyetért vele, aki a faluból került a városba, huzamosabb ideig élt ott, más jellegű problémákkal övezve. Ez a deklaszálódási folyamat, ami természetes jelenség, művészi formában jelenik meg Fehér verseiben, sőt nála még bővül más egyéni érzésekkel.”

Úgy éreztem, Bori meggyőző érvekkel cáfolta Rehák kritikáját. Érvek, érvek, meggyőző érvek – ez volt az, ami után azokban az években annyira vágytam. Jól tudtam követni s mérlegelni az érveket, de nem voltak kellő irodalmi ismereteim ahhoz, hogy jómagam válogassak össze akár valami mellett, akár valami ellen meggyőző argumentumokat. Élet- és emberismeretem még mindig az egyszerű falusi ember percepcióján alapult. Ha megkérdezték tőlem, hogy ez vagy az az ember milyen ember, nem azt mondtam, hogy huncut, lelkiismeretes, fifikás, méltóságteljes vagy gazember, hanem – rettegve a minősítéstől – elmondtam róla három-négy rövid történetet, amelyeket jellemzőnek tartottam róla. Például közös író barátunkról azt válaszoltam egy ismerősömnek, aki faggatott felőle, hogy miután a szülei elváltak, s az apja jómódban, az anyja meg szegényesen élt, mivel az apa nem engedte meg az anyának, hogy kiseumista fiát látogassa, az anya gyakran az iskola előtt várta fiát, hogy szót válthasson vele, s magához ölelhessen, a fiú azonban szökött és rejtőzött előle, mert szégyellte az anyját. Vagy amikor egy volt osztálytársamról faggattak, azt válaszoltam, olyan ember, aki tanárjának, miután feleltetés közben egy szót sem tudott, s a tanár leültette, ezt mondta: „Csak kérdezz, tanár elvtárs, tudom én jól a leckét!” Az, hogy nem tudja, csupán látszat, a látszat pedig csal; nosza mindent letagadni! Soha semmit bevallani! Nemde? A legtöbben rámmeresztették a szemüket, hogy folyton történetekkel küszködöm. Akiről nem volt ilyen, rá jellemzőnek vélt történetem, azzal úgy voltam, hogy csak látásból ismerem.

Mindennél fontosabb volt számomra: azt bizonyítandó, hogy a Fehérnél kimutatott életérzés másoknál is jelentkezik, Bori megtisztelt azzal, hogy teljes egészében idézte egy versemet, amely időközben az *Ifjúság Szavában* jelent meg. Ennek nyilván csak azért volt jelentősége, mert rólam Rehák elismerte, hogy Fehérrel ellentétben az új nemzedék hangján írok. Örültem, hogy akár ily módon, végre az „enyéim” közé kerülhetek.

Bori felrótta Reháknak, hogy Tománt „a Fehér és Borús féle irány teoretikusává teszi”, s még inkább azt, hogy elvárta volna Tomántól, maradjon írása tárgyánál, a Debreczeni-kötetnél, s ne tegyen kirándulást a vajdasági magyar irodalomba. Bori szerint amennyiben a kritika értékelni akar, s nem éri be azzal, hogy dicsér vagy szidalmaz, elengedhetetlenül szólnia kell arról, hogyan viszonyul Debreczeni költészete a többi vajdasági magyar költő művéhez, ki kell jelölni a helyét a vajdasági magyar irodalomban. Bori szerint Tomán költészetünkkel kapcsolatban találóan idézte a dobhártyaszaggató traktordüörgést. „Arról van szó – írta Bori –, hogy líránk, az eddig megjelent versek alapján, inkább mondható a termelőeszközök költészetének, mint a szocialista, az új ember érzésvilágát kifejező műalkotásnak. [...] Ha alaposabban szétnézünk az eddig megjelent versek között, azt látjuk, hogy »embertelen«, a szó betűszerinti értelmében, azaz hiányzik belőle az, aki ezekkel a termelőeszközökkel dolgozik. Ez hiányzik líránkból, de hasonló betegségben szenved prózánk is. Ha beszélünk is az emberről ezekben a versekben, akkor is annyira sematizáljuk, annyira kiszublimálunk belőle mindent, ami egyéni, hogy túlmutat már a költészet határán is. [...] A tipikust nem szabad összetéveszteni az általánossal és a sematikussal.”

Bori nem rettent vissza a sommás értékeléstől sem. „...A termelőerők költészetét pedig – írta – legjobban Gál László *A számok énekelnek* c. verse illusztrálja. Hol van Laták, Csépe és Thurzó?... Csépe és Thurzó csak impresszionista tájverseikben találták meg a forma és a tartalom elengedhetetlen összhangját. Tehát csak ebben alkottak az átlagnál jobbat. Laták is csak pár versében tudott megbirkózni a sematizálással, de még jó verseit is banális befejezéssel, nem a költészetbe illő képpel látta el.” Bori rámutatott, hogy az „öregek” költészete is egyfajta formalizmusban szenved, s Reháknak ennek a költészetnek a nevében ítéli el a fiatalok vélt, másféle formalizmusát. S itt Bori kulcsfontosságú megállapítást tett: „Az eddigiekből láttuk már, hogy a szocialista realizmus elvét még közelről sem alkalmaztuk, azért, mert elsikkasztottuk azt, ami az irodalom középpontjában kell, hogy álljon: az embert.” Aligha hihető, hogy Bori a szocialista realizmust még akkor is követendő példának tekintette volna, de a szövegkörnyezet ezt sem zárja ki. Mindenesetre Reháktól elvitatta, hogy az „öregek” sematikus költészetét védve a megfellebbezhetetlen szocialista realizmusra hivatkozhat.

Bori itt egy váratlan fordulattal szolgált. Feltette a kérdést, vajon irodalom-e az, amit a fiatalok az áprilisi *Híd*-ban nyújtottak. Elképesztő választ adott: „Az sem az.” Elállt a lélegzetem tőle. Szerintem nem csak nekem. Az írónemzedékem legtöbbszörének is. „Fehér egyik verse (Bocsássátok meg)

már ennek a kialakuló új irodalomnak a hangja – közölte Bori –, bár még ez a hang is mutál. Az új, az igazi költészetet csak ezután várjuk. Úgy is mondhatnánk, hogy a fiatalok lírája reakció az öregek formalizmusára. Igaz, hogy nem a legszerencsésebb volt ez a válasz, mert formalizmusra szubjektív lírával felelt. Az egyensúly csak ezután áll majd helyre, amit elsősorban a fiatal költőktől várunk, főleg Fehér Ferencről, mint az eddig jelentkező fiatalok között a legkiforrottabb és legtehetségesebb költőtől. [...] Egyéni líra kell, mégpedig olyan, amely egyúttal az egész közösség érzését is kifejezi. Költészetünk sohasem lesz naggyá, ha sematizálunk és általánosítunk.”

Bori három ponton is elvetette Rehák vélekedését Tomán Debreczeni-könyvről írott kritikájával kapcsolatban. Tománhoz csatlakozva állította, ha megállapítjuk, milyen volt Debreczeni viszonya az objektív valósághoz, igenis tudjuk, milyen volt az objektív valóság Debreczeni tudatában, illetve azt, hogy lényegbevágóan tükröződött-e ez a valóság a tudatában. Bori szerint Tomán a valóság visszatükrözése minőségének a fogalmát is okkal használhatja olyan értelemben, mekkora különbség volt ezen a téren például Petőfi Sándor és Szabolcska Mihály költészetének esetében. Végül megtámogatta Tománt abban is, hogy a két háború között volt a polgárságnak haladó rétege. Lukács Györgyre hivatkozott, aki nagy elismeréssel írt Babits Mihályról mint polgári értelmiségiről. Bori hazai viszonylatban Szenteleky Kornélt nevezte meg ilyen értelemben.

Viszont álmélikodva olvastam, hogy Bori szerint Gál nagyobb megértéssel írt a fiatalokról, mint Rehák. Bori pozitívan értékelte, hogy Gál – Fehér Ferenc költészetét elemezve – olyan írásokat is számításba vett, amelyek nem a *Híd*-ban jelentek meg, mert ő a többi öreggel ellentétben korábban is olvasta a fiatalok műveit. Bori szerint Gál – ezzel összefüggésben – igyekezett objektív lenni. Bori csak azt róttta fel Gálnak, hogy amit a fiatalokról írt, fél évvel korábban kellett volna megírnia egy, az *Ifjúság Szava* irodalmi rovatáról szóló tanulmányban. Mintha Bori nem is olvasta volna azt, amit Gál Németh Lászlóról mint a nyilasokkal karöltve járó fajvédőről írt, vagy nem látta volna, hogy Gál sokkal durvábban nekironított Tománnak, mint Rehák, holott Bori keményen védelmezte Tománt Rehák ellenében. Utóvégre Gál tolla alól került ki ez a megvetést tartalmazó mondat is: „A jugoszláviai magyar ifjúság azonban nem fog kezét sem Németh Lászlóval – sem *ezzel* a Tomán Lászlóval.”

Mégis, ekkor már világossá vált, hogy B. Szabó György szó nélkül hagyta a fiatal írónemzedéket az első hadállásokban – ahova kivezette őket – elvérezni, s csak Bori merészelte védelembe venni őket. De miközben Rehákot fontos pontokon meggyőzően cáfolta, B. Szabót, Rehák legfőbb

vádoltját egy szóval sem védelmezte. Sőt midőn azt állította, hogy a fiatal írók művei még csak közelítenek a kialakítandó új irodalom felé, s hangjuk korántsem a leendő új irodalomnak a kifejezője, akkor egy fontos ponton – természetesen nem eszmei tekintetben – közelített Rehákhoz, és karakteresen hátat fordított B. Szabónak. Ekkor kezdtem érezni, hogy B. Szabó, akit mélyen tiszteltünk, mégsem tartozott igaz szívvel közénk. A fiatal írónemzedék tagjai közül ettől a naptól kezdve mind többen megértették, hogy B. Szabótól tartós rokonszenvre talán igen, de semmi másra nem számíthatnak. És hogy a menet közben kialakuló eszményeinkért küzdve a jövőben Bori Imre köré tanácsos tömörülünk.

